

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ
ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ**

Виконала: магістрант 2-го курсу, групи 8.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.Р. Зайцева

Керівник: професор кафедри соціальної філософії
та управління,
доцент, д.і.н. Приймак О.М.

Рецензент: професор кафедри соціальної філософії
та управління, доцент,
д.філос.н. Краснокутський О.В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 86 сторінок, 74 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНІ ЦІННОСТІ, СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК, ІНТЕРНАТНИЙ ЗАКЛАД

Мета дослідження: особливості формування соціальних цінностей учнями інтернатних закладів.

Об'єкт дослідження: учні інтернатних закладів як об'єкт соціальної роботи.

Предмет дослідження: формування соціальних цінностей учнями інтернатних закладів засобами соціальної роботи.

Методи дослідження: аналіз, синтез класифікації, наративний, вторинної обробки даних

Новизна дослідження: пропонуються заходи щодо формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи.

Гіпотеза: одними з головних завдань при формуванні соціальних цінностей в учнях інтернатних закладів є стимулювання соціальних робітників в сприянні більш гнучкій організації праці, підтримка духовних мотивів діяльності, зацікавлення співробітників різноплановими завданнями, виконуючи які вони зможуть проявити свою самостійність та творчий підхід.

Висновки: 1. Формування соціальних цінностей вихованців являє собою сукупність послідовних, доцільних взаємодій соціального працівника, педагогів і вихованців, спрямованих на усвідомлення особистістю соціально значущих цінностей.

2. Соціальна робота з учнями інтернатних закладів, має ґрунтуватися на феноменології вікової структури населення, принципах та формах роботи з учнями інтернатних закладів з позиції вікового підходу та завдань, властивих кожному віковому періоду.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ	10
1.1. Стан наукової розробки теми.....	10
1.2. Уточнення основних понять: соціальні цінності, соціальний працівник, інтернатні заклади	15
1.3. Принципи та методи дослідження формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи	24
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	29
2.1. Учні інтернатних закладів як об'єкт соціальної роботи	29
2.2. Класифікація технологій соціальної роботи з формування ціннісних орієнтирів підлітків	39
2.3. Роль соціального працівника у формуванні ціннісних орієнтирів вихованців інтернатних закладів	49
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	60
3.1. Сучасний стан виховної та соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах м. Запоріжжя	60
3.2. Рекомендації з оптимізації соціальної роботи в інтернатних закладах у сфері формування соціальних цінностей учнів	70
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Особливості соціалізації людей, дитинство яких пройшло поза межами сім'ї, впливають на становлення цих людей, на їхні соціальні цінності, життєві цілі та траєкторії. До даної категорії відносяться учні інтернатних закладів. Таких людей відносно небагато, але це не означає, що увага до них повинна бути зниженою: діти, що навчаються в інтернатних закладах – найбільш вразлива частина нашого суспільства, вони потребують постійного захисту, допомоги та підтримки. Викликає науковий та практичний інтерес те, який тип особистості формується в умовах нетипової соціалізації. Ця проблематика є досить широкою, і в ній важливе значення має те, яке ставлення формується у учнів інтернатних закладів до тих чи інших життєвих цінностей. Під впливом умов життя і навчання в інтернаті формується особливий тип особистості, в якому є як позитивні, так і негативні риси. Вивчення даного типу особистості має не тільки психологічний інтерес, а й соціологічний: адже мова йде про певну соціальну групу людей, життєвий шлях яких детермінований специфічними умовами соціалізації.

Особливості соціалізації дітей у школі-інтернаті полягають у напівзакритому формуванні, яке повною мірою впливає і впливає на процес соціалізації та формування соціальних цінностей. Учні школи-інтернату значну частину часу проводять у навчальному закладі, в якому команда викладачів та вихователів піклується про первинну соціалізацію.

Проблемна ситуація полягає у тому що в учнів інтернатних закладів не формуються соціальні цінності. Однією з важливих соціокультурних змінних, що характеризує відмінності між людьми, є колективність системи цінностей. Як вважає В. Бакіров, оціночні уявлення диференціюють практично всі умови і обставини життя людини за ступенем їхньої значимості для задоволення її потреб та інтересів, однак тільки деякі з цих умов і обставин перетворюються на цінність, «тобто в предмети прагнення і потягу, в цілі і мотиви відповідної поведінки».

Люди, які володіють схожими системами цінностей, можуть бути з більшою або меншою мірою умовності об'єднані в соціокультурні групи. Не можна сказати, що це власне соціальні групи, оскільки критерії їх відмінностей від інших груп лежать у соціокультурній площині, а саме в площині цінностей. Система цінностей утворює кластер, який об'єднує певну групу людей за соціокультурною ознакою. Система цінностей людини і груп задається їхнім соціальним становищем, рівнем і характером освіти, соціальним походженням та іншими факторами, які можна позначити як об'єктивні. Але, якщо розглядати конкретні соціальні групи, то з'ясується, що детермінанти їх системи цінностей можуть варіюватися в залежності від особливостей цих груп

Проблему ціннісних орієнтацій розглядали такі зарубіжні вчені, як Е. Шпангер, А. Маслоу, Дж. Холанд, М. Рокіч, В. Франкл, С. Шварц та ін. Ціннісні орієнтації особистості досліджували В. Ядов, Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, В. М'ясищев, В. Тугаринов, які довели, що ціннісні орієнтації є важливими структурними компонентами структури особистості. А. Здравомислов вважає, що ціннісні орієнтації є необхідним елементом внутрішньої структури особистості, закріпленої життєвим досвідом індивіда. В. Ядов розглядав ціннісні орієнтації як центральну ланку особистості, що визначає її ставлення до суспільства, соціальної групи, самої себе; система цінностей дозволяє прогнозувати загальну спрямованість поведінки. На думку В. Тугаринова, спрямованість особистості на ті чи інші цінності складає її ціннісні орієнтації.

Зважаючи на недостатній рівень вивчення та аналізу можливостей організації роботи з дітьми-сиротами, вважаємо за доцільне проаналізувати досвід роботи із зазначеною категорією клієнтів та визначити основні ідеї та форми його реалізації. На нашу думку, вивчення та окреслення можливостей покращення зазначеної сфери роботи сприятиме активізації цього процесу.

Об'єктом дослідження виступають учні інтернатних закладів як об'єкт соціальної роботи

Предмет дослідження – формування соціальних цінностей учнями інтернатних закладів засобами соціальної роботи.

Метою дослідження є особливості формування соціальних цінностей учнями інтернатних закладів.

Згідно з метою маємо такі *завдання*:

- проаналізувати стан наукової розробки теми;
- здійснити уточнення основних понять;
- обґрунтувати принципи та методи дослідження формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи;
- проаналізувати учнів інтернатних закладів як об'єкт соціальної роботи;
- визначити класифікацію технологій соціальної роботи з формування ціннісних орієнтирів підлітків;
- дослідити роль соціального працівника у формуванні ціннісних орієнтирів вихованців інтернатних закладів;
- проаналізувати сучасний стан виховної та соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах м. Запоріжжя;
- розробити рекомендації з оптимізації соціальної роботи в інтернатних закладах у сфері формування соціальних цінностей учнів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому пропонуються заходи щодо формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи.

Гіпотеза: одними з головних завдань при формуванні соціальних цінностей в учнях інтернатних закладів є стимулювання соціальних робітників в сприянні більш гнучкій організації праці, підтримка духовних мотивів діяльності, зацікавлення співробітників різноплановими завданнями, виконуючи які вони зможуть проявити свою самостійність та творчий підхід.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

1.1. Стан наукової розробки теми

Реформаційні процеси, що відбуваються в українській державі протягом останніх років, характеризуються соціально-економічними, політичними зрушеннями, викликами та, одночасно, великими перспективами змін. Формується нове розуміння організації виховання й соціального захисту дітей, які потребують державної допомоги й підтримки. Їх інтеграція в соціум на паритетних засадах уможлиблюється шляхом організації в системі інституційних закладів освіти результативного соціального виховання. Однак сьогодні гостро постає питання реформування усталеної в Україні системи інтернатних установ і, відповідно, оптимізації процесу забезпечення освітніх потреб їх вихованців. Наявні проблеми спонукають до створення сприятливих умов для навчання й виховання дітей, які утримуються в закладах інтернатного типу, підготовки їх до самостійного життя, формування здатності й готовності до свідомого вибору спеціальності, створення сім'ї, відстоювання громадянських інтересів української держави. Означений стан актуалізує потребу пошуку конструктивних ідей соціального виховання дітей, що потребують державної опіки й піклування, джерелом якого є значний теоретичний доробок і практичні надбання досвіду функціонування інтернатних закладів освіти в Україні. Прогресивні зміни, що відбуваються сьогодні в державній освітній політиці, тенденційно позначаються на системі виховання дітей. Стратегії її поліпшення законодавчо відображено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про позашкільну освіту» (2000), «Про вищу освіту» (2014), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993),

Національній доктрині розвитку освіти України (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013). Сучасний процес росту системи соціального виховання дітей детермінований нормативно-правовими документами: Концепціями національної системи виховання (1996), національно-патріотичного виховання (2009), громадянської освіти та виховання в Україні (2012), національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) та Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, яка декларує нову перевагу в утриманні й вихованні дітей в умовах євро інтеграційних процесів. У Законі України «Про освіту» (2017) у прикінцевих і перехідних положеннях вказується на потребу «перетворення» до 31 грудня 2021 року існуючих шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, й дітей, які потребують соціальної допомоги, у дитячі будинки. Зміни в системі інституційного догляду в напрямку до альтернативного, наближеного до сімейних форм, утримання й виховання, що декларовані Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, підсилюють актуальність забезпечення соціального виховання дітей в умовах трансформаційних змін й оновлених форм державної опіки. До того ж процес реформування інтернатних закладів освіти потребує довготривалого часу й доопрацювання нормативно-правового і методологічного забезпечення з наміром його запровадження на всій території держави [22, с. 112-133.]. Однак вихованці, які залишаються в інституційних установах, продовжуватимуть потребувати від держави забезпечення їхнього соціального виховання, яке б відповідало вимогам часу, зацікавленістю і можливостям дітей. Віднайдення конструктивних шляхів соціального виховання дітей в умовах державного утримання в інституційних установах й альтернативних формах сімейного влаштування уможлиблюється шляхом виконання історико-педагогічної рефлексії генези його розвитку й ефективності виховних інструментів. Ґрунтовний розгляд історико-

педагогічних аспектів проблеми соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти досліджуваного періоду надасть змогу уникнути похибок і прорахунків у вихованні нащадків, виокремити та творчо реалізувати конструктивні ідеї з досвіду виховання учнів інтернатних установ, що підпорядковується базисом для прогнозування подальшого розвитку соціального виховання дітей в вимогах деінституалізаційних трансформацій. Проблема соціального виховання дітей була предметом вивчення науковців і громадських діячів різних часів. До неї зверталися Г. Гринько, В. Дурдуківський, В. Дюшен, В. Зеньківський, А. Макаренко, Я. Мамонтов, М. Плоткін, О. Попов, С. Русова, Я. Ряппо, К. Ушинський, Л. Цибулько, К. Чертова, С. Шацький, Е. Яновська та ін. Теоретичне осмислення виховного потенціалу шкіл-інтернатів в Україні з перших років їхнього функціонування супроводжувалося виданням низки праць теоретико-методологічного й наукового характеру таких авторів: А. Аблятипов, А. Бондар, В. Вугрич, Ю. Грицай, З. Ілляшенко, Б. Кобзар, Б. Мельниченко, Т. Паладієва, М. Плоткін, Є. Постовойтов, В. Рум'янцев, С. Свириденко, В. Слюсаренко, В. Сухомлинський, В. Ципурський та ін. Науковим підґрунтям для розв'язання означеного питання стали праці, присвячені історії розвитку національної педагогічної думки, освіти та шкільництва (О. Адаменко, Л. Артемова, Є. Березняк, Л. Березівська, В. Вихрущ, М. Гриценко, М. Грищенко, Н. Гупан, Т. Завгородня, І. Зязюн, В. Кремень, М. Левківський, А. Рижанова, С. Савченко, С. Сірополко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, Т. Сущенко, М. Чепіль, Л. Штефан, М. Ярмаченко та ін.); методологічним орієнтирам в історії розвитку виховних технологій в освіті й педагогіці (Г. Білавич, В. Бондар, В. Кузьменко, В. Поліщук, Н. Слюсаренко, Г. Терещук, Л. Хоружа, Ю. Щербяк, О. Янкович та ін.); дослідженню соціально-педагогічних і теоретико-методологічних засад учення й виховання молодого покоління (О. Безпалько, І. Бех, І. Богданова, І. Виноградова-Бондаренко, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, В. Кравець, В. Мадзігон, А. Мудрик, С. Пальчевський, Г. Пустовіт, С. Сейко та ін.). Науковий дискурс щодо вирішення проблем

інституційного утримання й виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської турботи, представлено в доробку вітчизняних і зарубіжних учених (Г. Бевз, О. Безпалько, З. Л. Волинець, О. Голуб, Л. Дробот, І. Дубровіна, Т. Завгородня, В. Загрева, О. Кізь, О. Кікінеджи, Н. Комарова, В. Кравець, Л. Кузьменко, Й. Лагмейер, Г. Лактіонова, З. Матейчек, В. Оржеховська, С. Пальчевський, Ж. Петрочко, І. Пеша, Г. Покиданов, Ю. Поліщук, А. Полянничко, С. Свириденко, В. Слюсаренко, Л. Смагіна, Ю. Чернецька, Т. Шатохіна, О. Яременко та ін.). Зарубіжний досвід державної опіки й піклування розкрито в наукових працях О. Карпенко, А. Солодчук та ін. Важливим джерелом вивчення з питань значення виховної діяльності інтернатних закладів освіти на теренах України в різні часи слугували праці В. Вугрича, Л. Канішевської, Б. Кобзаря, С. Коношенка, О. Кузьміної, А. Наточія, В. Покася, В. Слюсаренка та ін. Отже, науковці висвітлили широке коло питань, дотичних до питання, що досліджується. Однак на сьогодні немає цілісного дослідження, у якому б розкривалось значення і висвітлювалися трансформаційні процеси в системі соціального виховання дітей в інтернатних закладах України в 1956 році – на початку ХХІ століття. Водночас саме в цей час здійснювалась розбудова й поширення всією територією України системи інтернатних закладів освіти, а суть соціального виховання набули помітного теоретичного обґрунтування і практичного застосування.

Особливості соціалізації людей, дитинство яких вийшло за межі сім'ї, впливають на освіту цих людей, їхні життєві наміри та траєкторії. До цієї категорії належать випускники загальноосвітніх навчальних закладів типу-інтернату. Це викликає науковий та практичний інтерес до типу особистості, що формується в умовах нетипової соціалізації. Ця проблема досить широка, і головне - це ставлення учнів школи-інтернату до соціальної ціни [12, с. 239.].

Разом із тим, стиль життя і життєві цінності батьків також суттєво впливають на вихованців інтернату, незважаючи чи зважаючи на

перехресний вплив на дітей як батьків, так і вихователів інтернату. Дослідницький інтерес викликає те, якою мірою вихованці інтернату, незважаючи на вплив вихователів, наслідують батьківський тип особистості. Для характеристики типу особистості важливою інформацією є життєві цінності, які поділяють носії даного типу особистості. Цінності становлять квінтесенцію типологічних рис певної соціальної суспільності. Саме завдяки ідентичності цінностей членів спільноти можна говорити про існування досить стійкого соціального утворення, сформованого членами цієї спільноти [17, с. 264].

Однією з важливих соціокультурних змінних, що характеризує відмінності між людьми, є колективність системи цінностей. Як вважає В. Бакіров, оціночне розуміння диференціюють практично всі умови і обставини життя людини за мірою їхньої значущості для задоволення її потреб та інтересів, однак тільки деякі з цих умов і обставин перетворюються на цінність, «тобто в предмети прагнення і потягу, в цілі і мотиви відповідної поведінки» [54, с. 25-35].

Отже, формування соціальних цінностей у молоді є необхідною умовою розвитку суспільства в Україні. В формуванні соціальних цінностей зберігаються й постійно народжуються ті фактори, які виступають параметрами, в основі яких здійснюється впізнавання поведінки, що зберігається в особистому досвіді людини. Наявність ціннісно-соціальних вимірювань перетворює світ людини в дійсність – життєвий простір, який виступає стійким завдяки смисловим регулянтам, і, в той же час, таким, що постійно розширюється з метою збереження соціального життя та його здійснення [66, с. 28–34]. Ціннісні координати світу людини роблять її співвимірюваною з іншими людьми, із своїм майбутнім, але ще не теперішнім, ще тільки можливим, яке відкриває для неї дійсність простором для розвитку, тобто життя. Через аналіз соціальних цінностей вирішуються дві важливі проблеми, включення емоцій в пізнавальний процес та зв'язок пізнання з поведінкою. Однак у цінностях фіксуються не тільки схема

поведінки, а й цілісна психологічна ситуація, яка включає крім цілі поведінки ще й смисли, оцінки, плани, кінцеві та проміжні цілі тощо. Проблема життєвих цінностей стає особливо гострою, коли змінюється спосіб життя, особливо коли змінюються складні життєві стереотипи. Цінності життя передбачають самовизначення, дуже важко погодитися з думкою про те, що існує різними способами, щоб об'єднати індивіда з обставинами його життя.

1.2. Уточнення основних понять: соціальні цінності, соціальний працівник, інтернатні заклади

Поняття «соціальна робота» увійшло в соціально-гуманітарну літературу наприкінці XIX ст. у відповідь на соціальну потребу суспільства у змістовому відтворенні практичної діяльності людей, які допомагали особам, які потребують.

Соціальна робота - одна із спеціальностей, що виникла і розробляється на основі розпоряджень громади щодо створення системи соціальної допомоги. Процес становлення соціальної роботи як виду професії розпочався на початку XX ст. у країнах США та Західної Європи. В Україні, як і в інших слов'янських державах, державна соціальна допомога сиротам, бідним, інвалідам, військовослужбовцям розвинулася ще за часів Київської Русі і знайшла своє відображення у діяльності християнської церкви та київських князів.

У центрі уваги соціальної роботи є соціальна проблема – соціальна суперечність, усвідомлювана суб'єктом діяльності (індивідом або групою) як значима для нього несумісність поміж наявним бажанням, поміж метою і результатами діяльності, яка виникає крізь брак або нестачу засобів для досягнення мети, перешкод на цьому шляху, боротьби між різними суб'єктами діяльності, що спонукає до незадоволення соціальних потреб. Соціальна потреба, таким чином, має об'активно-суб'активну природу: щоб стати проблемою, суперечність між різними аспектами діяльності

суспільства або соціальних груп має обов'язково переживатися, оцінюватися як проблемна ситуація. Засобами виявлення соціальної проблеми служить соціальна діагностика, а також зіставлення об'єктивного стану справ з нормами [32, с. 168].

Сутність соціальної роботи так само характеризують її наукові принципи. Принципи соціальної роботи – важливий структурний компонент логічних форм наукової теорії, завдяки яким теоретичні положення безпосередньо співвідносяться із практикою соціальної роботи.

Соціальна робота – унікальний вид професійної діяльності зі створення соціальних умов для поліпшення умов життя окремої особистості, підвищення добробуту народу. Як вид професійної діяльності соціальна робота сформувалася на базі системи соціального захисту населення, освіти, охорони здоров'я, соціальних служб для молоді, спеціалізованих закладів і установ [20, с. 119].

Традиційно соціальна робота розвивається як філантропічна допомога особистості у складній життєвій ситуації, певна система матеріального забезпечення населення з метою створення належних умов для виживання в період переходу до ринкової економіки. Складні соціально-економічні умови життя зумовили необхідність розробки сучасних наукових та прикладних підходів до соціального впливу на індивіда та його оточення. Сутнісна значимість соціальної роботи - в її спонукальному, активізуючому характері, який базується на розумінні того, що соціальний працівник не зможе прожити за клієнта його життя. Соціальна діяльність призначена віднайти позитивні збережені можливості особистості, спрямувати їх у правильне русло, допомогти їй усвідомити власну життєву ситуацію та знайти вихід із неї.

Практична спрямованість соціальної роботи на основі науково обґрунтованих підходів до організації праці визначає її як професію, різновид трудової діяльності, який потребує певної професійної підготовки і є, зазвичай, способом існування.

Соціальна робота – специфічний вид професійної діяльності уповноважених органів з надання державного і недержавного сприяння людині з метою забезпечення матеріального, соціального, культурного рівня її життя, надання індивідуальної допомоги людині, родині чи групі осіб [26, с. 101].

Процес соціальної роботи – послідовна зміна соціальних явищ, етапів у розвитку практики соціальної роботи, сукупність послідовних дій для досягнення кінцевого результату.

Реалізація форм і методів соціальної роботи, соціальних технологій, залежить від певного напрямку соціальної роботи. Найважливішими є: соціальний захист, соціальна підтримка, соціальна допомога.

Соціальний захист – одна з головних умов реалізації правового статусу особистості в державі. Включає в себе: комплексний аналіз рівня соціальних та економічних умов життя населення, організацію пенсійного забезпечення громадян; створення адресної диференційованої системи підтримки на державному та благодійному рівнях, організацію та впровадження нових форм та видів натуральної, гуманітарної та технічної допомоги. Рівень соціального захисту залежить від ступеня економічного розвитку країни та її правової системи.

Соціальна допомога – комплекс дій державних, громадських організацій, спрямованих на підтримку осіб та соціальних груп, що перебувають у кризовій ситуації. Види соціальної допомоги бувають: матеріальна; соціально-медична; психологічно-педагогічна; консультативно-інформаційна; правова допомога.

Соціальні послуги – комплекс дій державних, громадських організацій, спрямованих на забезпечення та поліпшення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп.

В Україні немає закону, який би не визначав правове регулювання соціальної роботи у різних сферах суспільства: правове визначення поняття «соціальна робота» та іншого термінологічного апарату, соціальних гарантій,

соціальних послуг, прав і обов'язків соціальних працівників тощо. У 2001 р. в Україні прийнято Закон від 21 червня 2001 р. №2558-14 «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», який регулює правове забезпечення соціальної роботи з дітьми та молоддю [19, с. 27].

Соціальна робота з дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ незалежно від їх підпорядкування і форми власності та окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб.

Соціальне обслуговування – робота, спрямована на задоволення потреб, які виникають у процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний та різнобічний розвиток дітей та молоді шляхом надання соціальної допомоги і різноманітних соціальних послуг.

Соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального захисту.

Соціальна профілактика – робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді й запобігання такому впливу.

Соціальна реабілітація – робота, спрямована на відновлення морального, психічного і фізичного стану дітей та молоді, їхніх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність до загальновизнаних суспільних правил і норм.

Соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення нагляду, аналізу, експертизи, контролю за здійсненням соціальних програм, проектів, умовами життєдіяльності, моральним, психічним та фізичним

станом дітей та молоді, забезпечення захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів.

Фахівець з соціальної роботи – особа, яка має спеціальну освіту і здійснює соціальну роботу з різними категоріями дітей та молоді або відповідними соціальними групами на професійних або волонтерських засадах.

Волонтерський рух – добровільна, добродійна, неприбуткова та вмотивована діяльність, яка має суспільно корисний характер.

З метою законодавчого закріплення правового статусу соціальної роботи в Україні розроблено Закон «Про соціальні послуги». У цьому документі визначаються основні терміни:

Соціальний працівник – професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги;

Соціальні послуги – різні види послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, для забезпечення їхньої життєдіяльності та повернення до повноцінного життя;

Складні життєві обставини – обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, тощо) [48, с. 46].

Проект закону «Про соціальні послуги» регулює порядок на отримання послуг, організацію, координацію роботи та контроль за наданням соціальних послуг.

Особливості розвитку соціальної сфери суспільства, ускладнення суспільного життя громадян внаслідок соціальної, економічної та політичної кризи держави потребують прогресивних підходів у підготовці фахівців, формуванні вітчизняної інтелігенції, еліти нації.

«Коли людина відчуває себе учасником суспільного розвитку, вона творить не лише матеріальні цінності для людей, вона творить і саму себе» [4, с. 670]. Самовиховання – не тільки наслідок власного вибору особистості, а більшою мірою наслідок життя в колективі. Дитина починає виховувати себе, що становить важливу основу для формування поняття про себе на наступних етапах життя і розвитку.

Професійна підготовка фахівця із соціальної роботи базується на вимогах до навичок, що поєднують низку професійних вимог, особливостей та характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо.

Фахівець з соціальної роботи – це особа, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності у соціальній сфері. В Україні професія «соціальний працівник» введена до класифікатора професій, починаючи з 1990-х років [42, с. 67].

Професія соціального працівника спрямована на соціальну сферу, тому необхідною умовою для вибору цієї професії є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних соціальних якостей: гуманізму, доброзичливості, справедливості, відповідальності, терпеливості, врівноваженості, готовності стати на захист клієнта, прийти на допомогу, підтримати. Компетентність та професіоналізм - найважливіша професійна діяльність соціального працівника.

Компетентність означає узгодження рівня знань та навичок виконуваних завдань та здатності досягти мети. Компетентність надається базовою освітою, самоосвітою в рамках практичної діяльності, навчанням на основі досвіду, підвищенням кваліфікації на курсах та семінарах.

Професіоналізм – це поєднання знань, умінь, досвіду, прийняття правильних рішень. Вихід соціальної роботи на професійний рівень потребує, щоб цю професію вибирали люди зі сформованими моральними якостями.

Мораль – це система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах. Мораль виконує пізнавальну, оцінювальну, виховну функцію, а її складовими є моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Норми та принципи моралі, моральні переконання, моральні ідеали та почуття складають систему моралі, яка є базовою, життєвою позицією особистості.

Моральна норма – вимога, яка визначає обов'язки фахівця, конкретні зразки, які регулюють поведінку, діяльність, дають змогу оцінювати і контролювати її.

Моральні переконання – стійкі, свідомі моральні уявлення (принципи, ідеали, норми), відповідно до яких здійснюється професійна діяльність.

Моральні почуття – стійкі переживання у свідомості, які є основою вольових реакцій в різних ситуаціях, об'єктивне ставлення соціального працівника до себе, інших людей. Моральні якості – типові риси поведінки фахівця [68, с. 534].

Цінності у кожної людини різні, це залежить від тієї системи, в якій він живе, від того які предмети і явища його оточують і покликані задовольняти його життєві потреби. Тобто, цінності сучасної людини, повністю відображають його існування в соціумі. У кожної людини є своя власна ієрархія цінностей, в якій всі вони розташовані у відповідності зі значимістю. Так, для однієї людини щось може сприйматися як цінність, а для іншого воно не має ніякого значення. Цінність є оціночне поняття, яке дозволяє індивіду дати вірну оцінку певних суспільних явищ, процесу, фактами, поведженню чи вчинків інших людей.

Соціальні цінності – це своєрідний духовний базис розвитку сучасного суспільства, їх зміну або повне руйнування може бути передумовою підриву існування певної народності, нації чи етносу.

Соціальні цінності за своєю суттю є продуктом соціалізації людини, розвитку їх очікуваних, нормативних чи бажаних в певному співтоваристві

видів їх діяльності. Вони знаходяться в тісному взаємозв'язку з соціально-політичними і соціально-економічними умовами життєдіяльності людини, відображають основні принципи та інтереси, які регулюють виникають між людьми соціальні відносини [38, с. 230].

Соціальна цінність може бути представлена об'єктом, явищем або взаємодією, що визначає поведінку суб'єктів у суспільстві. Що стосується суспільства, то коло соціальних цінностей дуже різноманітний і пов'язаний з найрізноманітнішими сферами людського життя. У кожній галузі, в якій людина здійснює свою діяльність, вони мають певні соціальні цінності. Важливими властивостями змісту соціальної цінності є: лімітування і визначення уявлень, думок, оцінок і діяльності інших людей. Соціальні цінності можуть бути обмежені сферою життєдіяльності людини, його рівнем розвитку і інтересами. При цьому, якщо людина має широкий кругозор, навички саморозвитку та самовиховання, її соціальні цінності досить широкі.

Соціальні цінності поділяються на види за своїм змістом і по ряду підстав:

1. В залежності від змісту:
  - Педагогічні соціальні цінності – представлені знаннями, вміннями, навичками, особистісними якостями, особливостями виховання і навчання, особистим практичним досвідом і т.д.
  - Економічні соціальні цінності – представляють собою економіку країни, добробут народу, багатство і т.д.
  - Політичні соціальні цінності – мають на увазі відношення людини до своєї Батьківщини, місту, селу, країні і т.д.
2. Залежно від полярності:
  - Позитивні соціальні цінності – представлені такими якостями і явищами як доброта, дружба, справедливість, взаємодопомога, свобода і т.п.
  - Негативні соціальні цінності – представлені низкою негативних явищ і якостей: жорстокість, егоїзм, ненависть, агресія, заздрість і т.п.
3. Залежно від соціальної значущості:

– Морально-етичні соціальні цінності – представлені спілкуванням, любов'ю, гідністю, толерантністю, почуттям дружби, колективізму, корпорації тощо

– Культурні соціальні цінності – виражаються у вигляді творів мистецтва, кінотворів, студій краси, різноманітних творчих конкурсів і т.д.

– Матеріальні соціальні цінності – для кожної людини вони різні, в залежності від потреб та рівня життя (будинки, сад, побутова техніка, прикраси і т.д.).

4. Залежно від індивідуальної власності: вони представляють авторитет особистості в суспільстві або в трудовому колективі, можуть виступати у формі волонтерської роботи, альтруїзму, акуратності, пунктуальності і т.д.

5. Залежно від мети:

– Абсолютні соціальні цінності – представлені істиною, сенсом життя людини, здоров'ям, особистим щастям і т.д.

– Інструментальні соціальні цінності – представляють собою методи, способи, засоби, методики, прийоми і форми.

Незалежно від їх типу, соціальні цінності мають характерні особливості, а саме те, що вони підтримуються більшістю суспільства і мають на меті збереження і відтворення значущих соціальних взаємин. У зв'язку з цим окремі цінності можуть набувати та носити соціальний характер, але лише в тих межах, в яких вони настільки поширені та важливі для багатьох людей, що можуть впливати на них [15, с. 13–15].

Досвід видатного педагога В. О. Сухомлинського переконує, що моральний розвиток дає молодому поколінню активно виявити в житті, у стосунках в колективі благородні почуття і прагнення, які пробуджують у них яскраві образи, що втілюють моральні і соціальні ідеали. «Людина – писав Сухомлинський, – невичерпне ціле (моральне, інтелектуальне, емоційне, творче), і знайти форми розкриття, вираження, розвитку цього цілого тільки в одному колективі через обмежені можливості організації відносин між членами цього колективу – завдання нездійсненне». Освітня

спадщина В. Сухомлинського - невичерпне джерело знань, путівник для сучасних та майбутніх поколінь працівників освіти.

1.3. Принципи та методи дослідження формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи

Однією з найважливіших ролей соціального працівника школи-інтернату є виховання та розвиток моралі дітей, вихованню, ціннісних орієнтирів та соціальних цінностей. Учні-інтернати їхнього віку все ще дуже чутні для формування почуттів, моральної поведінки та формування соціальних цінностей. В. Сухомлинський писав: «Утвердити в кожній дитині доброту, сердечність, чуйність до всього живого та красивого – елементарна азбучна істина виховання. Справжнє виховання полягає в тому, що моральний ідеал добра, правди, честі та духовного життя живе у кожній молодому серці, утверджується в активній діяльності як невід'ємна частина власного ества, власної думки, почуттів, намірів» [62, с. 129].

Справи та ідеї великих людей стають ближчими, зрозумілішими та необхіднішими для нового покоління. Для учнів інтернатних закладів дуже важливо те, як їм допоможуть розвинути цінні натуральні ресурси: розум і серце. Щоб людина могла мати власну думку, вміти її висловити, цього треба навчити, адже в майбутньому їй доведеться здійснювати вибір, приймати рішення, які впливатимуть на власне життя, на сім'ю, на суспільство в цілому [11, с. 55-58].

При формуванні у вихованців школи-інтернату соціальних цінностей, важлива реалізація їх поведінки в період формування особистості оскільки соціальні наслідки вчинків особистості ще складно передбачити та враховувати їх в поведінці. Вже з молодших класів дуже важливо так будувати навчально-виховний процес, щоб учні, систематично отримуючи знання та уявлення, опинялись також у життєвих ситуаціях, що сприяють

емоційному переживанню отриманих знань, а значить це призводить до їх усвідомлення і закріплення.

Різні соціальні цінності та орієнтири є ознакою духовного формування, самодостатності особистості, показником здатності жити серед людей, тобто в суспільстві [4, с. 44-53].

Виховання дітей молодшого шкільного віку В.Сухомлинський називав «школою сердечності». Він радив дорослим навчати дітей доброти, любові, милосердю. Це вимагає від дітей усвідомлення гуманістичного значення вчинків та поведінки тих, хто їх оточує. Дитина не повинна бути байдужою і нечутливою, вона повинна постійно дбати про навколишній світ, тварин, людей, піклуватися про них і допомагати їм [3, с. 2].

Найважливішим у морально-ціннісному вихованні дітей є формування духовного ядра особистості - поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слів та діла [64, с. 15-26].

У педагогічній спадщині Сухомлинського визначено та аргументовано умови ефективного впливу родини на дітей. Серед них особлива роль відводиться материнському вихованню та батьківській авторитетності. В наш час актуальні проблеми та пропозиції щодо їх формування.

Нинішня школа та її початкова асоціація особисто покликані надавати учням духовних якостей відповідно до принципів традиційних національних цінностей української мови та українського народу в умовах навчально-виховного закладу.

Уся творчість В.Сухомлинського як дитячого письменника є своєрідною програмою виховання і розвитку дитини. Кожна казка, кожне оповідання, що включені до підручників, є основою для морально-етичних роздумів, висловлювання учнями власних оціночних суджень, імпульсом до самоаналізу.

Сюжети творів В.Сухомлинського хвилюють сучасних дітей. Це зумовлене тим, що в них піднімаються вічні проблеми людського спілкування. Твори прилучають учнів інтернатних закладів до морально-

духовних, естетичних, патріотичних надбань нашого народу, скарбниць його культури, сприяють моральному, етичному та естетичному розвитку учнів інтернатних закладів. Читаючи, роздумуючи над текстами казок, оповідань, мініатюр та легенд В.Сухомлинського, учні розвивали, активізували, збагачували свій словник; у них активізувалися морально-ціннісні, світоглядні уявлення, поняття, а крім того учні вчилися висловлюватися усно і письмово [43, с. 13].

У учнів інтернатних закладів молодшого шкільного віку досвід між особистими стосунками обмежений вузьким колом зв'язків із навколишнім світом. Читання художніх творів В.Сухомлинського, у яких розкривається внутрішній світ переживань, думок, мрій людини, розширює життєвий досвід дітей, сприяє усвідомленню ними цінностей, норм поведінки, які підтримуються суспільством. Це зміцнює природне прагнення дитини ставати кращою та дозволяє зрозуміти внутрішній світ інших людей.

Принципи дослідження формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи:

- Принцип індивідуальної життєвої траєкторії;
- Принцип варіативної креативності, орієнтація вихованців на постійній відповідальний вибір з усіх видів діяльності;
- Принцип актуальності освіти, забезпечення практичної цінності навчального матеріалу та змісту виховних заходів;
- Принцип доступності, урахування індивідуальних особливостей індивіда та залучення до реалізації творчих заходів вихованців з різним видом мотивації та підготовки.

В основі поведінкових мотивів, діяльності особистості лежить система його цінностей: особистісних, культурних та духовних. В даний час метою освіти є створення особистості, яка може успішно реалізовувати себе в суспільстві та володіти розвиненими моральними та духовними навичками життя [56, с. 90].

Особливості спільної навчальної роботи полягають у діяльності, що здійснюється у вільний час навчального процесу, і залежать від вибору учня. Така робота сприяє різнобічному розкриттю його індивідуальних здібностей, забезпечує збагачення особистісного досвіду дитини, її знань про різноманітність людської діяльності, розвиток у дітей бажання активно брати участь у продуктивній, схвалюваній суспільством діяльності. Тому організація позашкільної роботи з учнями надзвичайно актуальна і вимагає інноваційних підходів.

Залежно від категорії клієнта, особливостей його життєдіяльності, наявності проблем, що потребують розв'язання з допомогою соціального працівника, визначають специфічні (спеціальні) методи. Методи дослідження формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи:

- Метод впливу на людину за допомогою різних видів художнього та ужиткового мистецтва (малювання, живопис, ліплення, різьба, випалювання тощо) називається арттерапія. Це особливо ефективно, коли є діти з обмеженими можливостями. Групові заняття арт-терапією сприяють розвитку комунікативних навичок.

- Організаційні (адміністративні) методи розглядаються в управлінському аспекті; їх реалізація можлива за умови наявності відповідних нормативно-правових документів. Це: регламентування (розробка та введення в дію організаційних положень – наказів, типових нормативів діяльності соціального працівника: нормативи часу обслуговування); інструктування (роз'яснення завдань, шляхів розв'язання проблем, наслідків неправильних дій членів сім'ї – консультування, інформування).

- Педагогічні методи. Це методи підвищення обізнаності, спрямовані на формування певних концепцій, оцінок та світоглядів (переконання, навіювання, приклад); методи організації діяльності, спрямовані на формування позитивного досвіду поведінки, дій та вчинків

(доручення, соціальне навчання, закріплення позитивного досвіду); методи стимулювання діяльності, спрямованої на стимулювання особистості, вдосконалення або зміну її поведінки, розвиток мотивації до соціально прийнятних видів діяльності (позитивне підкріплення, змагання); методи самовиховання, що сприяють свідомому зміні власної особистості (самооцінка, самоорганізація, самоконтроль, самокорекція) [25, с. 6].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІЙ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

2.1. Учні інтернатних закладів як об'єкт соціальної роботи

Об'єктами соціальної роботи з дітьми та молоддю, які перебувають в інтернатах, є діти, молодь, щодо яких здійснюється соціальна робота.

Об'єктом соціальної роботи в інтернатах є проблеми, з якими стикаються учні, зв'язок яких вимагає негайної сторонньої допомоги.

Соціальна робота з дітьми, що перебувають у інтернатних закладах, спрямована на створення турботливого середовища, яке допомагає дитині розвиватися, сприяння соціалізації дитини, що перебуває в державному закладі, запобігання появи бездоглядних дітей або їхньої інституалізації.

Надаючи допомогу дітям, соціальні працівники повинні враховувати вікові особливості своїх клієнтів, особливості підтримки цієї групи клієнтів, права дитини, загальні рекомендації, етичні норми та стандарти соціальної роботи.

Більшість соціальних працівників у своїй практичній роботі використовують соціально-педагогічну вікову класифікацію, в якій вікова періодизація співвідноситься з етапами соціалізації. На думку відомого російського вченого А.Мудрика, ця класифікація є цілком практичною з соціально-педагогічної точки зору: дитинство, або період немовляти (від народження до 1 року), раннє дитинство (1-3 роки), дошкільне дитинство (3-6 років), молодший шкільний вік (6-10 років), молодший підлітковий вік (10-12 років), старший підлітковий (12-14), ранній юнацький (15-17 років), юнацький (18-23) вік [7, с. 216].

У будь-якому віці людина стикається з низкою проблем, сприятливі чи несприятливі стосунки яких залежать від її особистого розвитку. З тією чи іншою мірою умовності можна виділити три групи завдань кожного віку:

- природно-культурні (досягнення на кожному віковому етапі визначення рівня біологічного дозрівання, фізичного і статевого розвитку);
- соціально-культурні (пізнавальні, моральні, ціннісно-сміслові), які пред'являють у вербальній формі інститути соціалізації, а також існують у вигляді суспільних норм і цінностей;
- соціально-психологічні (становлення самосвідомості особистості, її самовизначення тепер і на перспективу, само актуалізація та самоствердження), які на кожному віковому етапі мають специфічний зміст і способи вирішення.

Якщо завдання залишається невиконаним, воно або затримує розвиток особистості, робить її недосконалою, або псує особистість. Інший варіант можливий, якщо завдання не пов'язане у певному віці і через деякий час з'являються ознаки у вигляді нібито невмотивованих дій, рішень та змін особистості. З погляду соціально-педагогічної моделі практика соціальної роботи має будуватися так, щоб забезпечити умови для сприятливого виконання завдань на кожному віковому етапі життєдіяльності людини відповідно до норм цивілізованого суспільства. Крім того, соціальна робота в рамках цієї моделі має на меті надати конкретну підтримку у зв'язку з віковими проблемами особистості. Соціальна робота з дітьми, які є учнями шкіл-інтернатів, повинна базуватися на феноменології вікової структури населення, проблематиці вікової типології, методах та формах роботи з учнями інтернатних закладів з позиції вікового підходу та завдань, властивих кожному віковому періоду [31, с. 1-2].

Організовуючи роботу з дітьми, які залишились без піклування батьків та перебувають у великих стаціонарних закладах, соціальним працівникам потрібно взяти до уваги існування явища госпіталізму, пов'язанного з довготривалим перебуванням особи в специфічних умовах.

Діти, які перебувають в інтернатах, характеризуються залежністю від цього закладу, споживацьке ставлення до опіки та уваги, почуття ворожості, заздрощів щодо «домашніх» дітей, завищенна чутливість до образ, брак образу матері, ідеалізація батьків, низька здатність розуміти чиїсь почуття та співчувати, недостатня інформованість щодо своїх прав, невміння самостійно приймати рішення, труднощі у налагодженні контактів з незнайомими людьми, у виборі професії, створенні сім'ї і вихованні власних дітей [35, с. 120].

Працюючи з учнями школи-інтернату, соціальні працівники повинні дотримуватися таких цінностей та принципів:

1. Визнавати цінність кожної дитини.
2. Дотримуватися конфіденційності.
3. Ставитися до дитини як до особистості.
4. Уникати «ярликування».
5. Не давати обіцянок, які неможливо виконати.
6. Демонструвати позитивні моделі поведінки.
7. Не підтримувати виявів небажаних якостей (ревнощів, споживацького ставлення, агресивності).
8. Демонструвати позитивне ставлення до всіх дітей.
9. Поважати думку, почуття та добровільний вибір дитини.
10. Акцентувати увагу дитини на власних позитивних характеристиках і здобутках.
11. Не знецінювати роботу працівників школи-інтернату в очах дітей та інших професіоналів, враховувати їхній досвід та побажання щодо роботи з дітьми.
12. Надання інформаційно-методичної підтримки працівникам школи-інтернату [13, с. 302].

Існує дев'ять видів спеціалізованих шкіл інтернатів :

- I вид - школи для глухих дітей;
- II вид - школи для дітей зі зниженим слухом;

- III вид - школи для сліпих дітей;
- IV вид - школи для дітей з вадами зору;
- V вид - школи для дітей з мовними розладами;
- VI вид - школи для дітей з відхиленнями в опорно-руховому апараті;
- VII вид - школи для дітей із затримкою психічного розвитку;
- VIII вид - школи для розумово-відсталих дітей (олігофренів);
- IX вид - школи для навчання дітей з важкою розумовою відсталістю [54, с. 133–136].

Направлення дітей до таких шкіл здійснюється спеціалістами комісій з психологічних, медичних та освітніх центрів. Колективи спеціалізованих шкіл працюють за п'ятьма напрямками:

- діагностично-прогностическому - вивчення медико-психологічних вікових особистісних особливостей, здібностей, інтересів, ставлення до школи, навчання, поведінки, кола спілкування і виявлення позитивних і негативних впливів в структурі особистості дитини;
- корекційно-освітнього та соціокультурного - забезпечення допомогою в тих випадках, коли соціальні, національні, культурні та інші бар'єри заважають учню реалізувати свої потенційні можливості;
- функціонально-організаційного - допомога в оволодінні знаннями про життя, визначення (трудова, на інвалідність, на подальшу навчання в ліцеї) після закінчення школи;
- профілактичному - це здатність запобігати конфліктним ситуаціям та соціальній ізольованості;
- правовому - правова просвіта та представлення інтересів учнів в судових інстанціях [44, с. 185].

Учні школи-інтернату не представляють свій майбутній дім ні державній установою, в якій вони вирости, ні колишньому дому, а як незрівнянний казковий будинок, який існує в реальності. Водночас випускники з нетерпінням чекають моменту, коли покинуть стіну дитячого

будинку чи інтернату, а з іншого боку, дуже бояться цього, переживають непевність у своїх можливостях жити самостійно. Найскладніша проблема соціалізації учнів інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків, є соціальна ексклюзія. Соціальна ексклюзія - це ситуація, при якій дитина або підліток відчужується суспільством і виключається з повноцінного соціального впливу і взаємодії. Ситуація ускладнюється переживаннями та сприйняттям її учнів як складної життєвої ситуації, з якої вони не можуть впоратися самостійно. Вихованці школи-інтернату не можуть подолати соціальну ексклюзію індивідуально без допомоги людей, зацікавлених у її успішній соціалізації. Спільні дії референтних осіб і вихованців можуть привести до зміни положення останніх, забезпечать компенсацію відсутності соціальної компетенції, необхідної в самостійному житті при адаптації до праці і т.д. [7 с. 62].

Проблеми дітей, які залишаються без піклування батьків, широко обговорюються в зарубіжних та вітчизняних дослідженнях в контексті досліджень інститутів сім'ї, освіти, виховання. Неблагополучні діти як об'єкт наукового аналізу привертають увагу дослідників у різних областях суспільних наук: соціології, психології, соціальної філософії, соціальної педагогіки. У переважній більшості джерел сирітство розглядається як проблема дитинства, яка обривається на періоді вступу в самостійне життя. Однак до проблем самостійного життя сиріт, а тим більше в період вступу їх в зрілу стадію життя, багато дослідників звертаються вкрай рідко.

Серед праць зарубіжних соціологів, які виступають в якості теоретико-методологічної основи соціологічного аналізу проблем соціальної адаптації дітей-сиріт, важливе місце займають концепції аномії (Е. Дюркгейм), девіації (Р. Мертон), соціальної мобільності (П. Сорокін). Вони дають змогу виявити причини цього явища у мінливому суспільстві, умови та можливості адаптації дітей, які залишилися без піклування батьків.

У дореволюційний період вітчизняної історії соціологічний аспект сирітства детально розкритий російськими авторами А.Д. Стогом, А.І. Волкової, М. А. Ошанін, А.І. Довгалівське.

У роботах вітчизняних дослідників зроблені спроби аналізу змісту дітей-сиріт в умовах державних інтернатів. Ряд авторів розкривають психічні, медичні, психологічні особливості розвитку (важкі деформації особистості у вихованців сирітських установ, їх самосвідомості і інтелектуального розвитку у вигляді симптомів психічних розладів і фізичних захворювань), умови та можливості адаптації дітей-сиріт в постінтернатного життя.

Однак соціальна адаптація дітей-сиріт до умов суспільства, щоперетворюється на самостійну наукову проблему, розглядають переважно фрагментарно, як правило, в окремих статтях, матеріалах наукових конференцій, що не дає цілісного і системного уявлення для вироблення шляхів її вирішення в рамках соціальної політики держави і актуалізації зусиль громадянського суспільства [49, с. 146].

Об'єкт дослідження - діти-сироти та діти без піклування батьків у державних інтернатах.

Основна гіпотеза дослідження виходить з того, що адаптація соціальних сиріт за типом «пристосування» до існуючим обставинам шляхом вростання в середу або зміни себе за рахунок спрямованості активності на краще і все повніше її пристосування за рахунок власних резервів і особистісних ресурсів освоєння дозволяє суспільству отримувати повноцінних індивідів, здатних здійснювати життєдіяльність в швидко мінливих умовах життя.

Соціальна адаптація дітей, в умовах інтернатного закладу, обумовлена негативними факторами, являє собою специфічний процес подолання соціо-психо-фізичної недостатності і формування необхідних соціальних якостей для розвитку і повноцінного включення в життєдіяльність сучасного суспільства. Відсутність ряду активних суб'єктів соціалізації дітей (сім'ї,

здорового соціального оточення і ін.). Вона не відшкодовується іншими установами та структурами та т призводить до їх самоусунення їх від навколишнього середовища. [2, с. 151–154].

Вітчизняний досвід державної соціальної політики демонструє недосконалість законодавчої бази з проблем інтернатних закладів, що впливає на ефективність процесу соціальної адаптації учнів інтернатних закладів і визначає необхідність цільової та ресурсно-забезпеченої загальної програми соціальної адаптації дітей, які залишилися без піклування батьків. Екстенсивне нарощування установ державного піклування, введення нових форм влаштування та утримання в них учнів інтернатних закладів не вирішує проблеми їх соціальної адаптації, так як вирости в атмосфері утриманства, підлітки не можуть пристосуватися до самостійного життя і потребують подальшої опіки з боку держави.

Інституційні особливості інтернатних установ, застарілі методи освіти і виховання призводять до того, що випускники не готові до вступу в самостійне життя, так як в цьому процесі вони не набувають необхідних цінностей і зразків поведінки для успішної адаптації до виконання дорослої ролі. Впровадження інноваційних методів та соціальних технологій, які допомагають дітям-сиротам позитивно адаптуватися до самостійного життя, - це різні напрямки роботи інтернатних установ.

Головною особливістю соціалізації та формування соціальних цінностей у вихованців інтернатів є те, що один із основних інститутів соціалізації - сім'я - замінюється інтернатним закладом. Це деформує процес соціалізації. Результати цієї деформації можна побачити навіть у перші роки життя дитини, яка виховується поза сім'єю. Соціокультурні завдання пов'язані з пізнавальною діяльністю, з морально моральними і ціннісно-смысловими установками. Вони також характерні для різних вікових етапів. На кожному із цих етапів людина приєднується до певного рівня соціальної культури і опановує новими знаннями, новими вміннями, навичками, формується світогляд та спрямованість людини як особистості. Соціально-

психологічні завдання відповідають за формування самосвідомості особистості, самореалізацію, самоствердження, самовизначення в сьогоденні і в майбутньому. У той же час важливо, щоб успішність самореалізації визнавали люди, які мають відношення до особистості [50, с. 115-118].

У практиці соціальної роботи необхідно враховувати об'єкт впливу, тобто здійснювати диференційований підхід до вибору методів діяльності в залежності від категорії клієнтів. Наприклад, у психологічній службі в установах інтернатного типу для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, робота соціального працівника та психолога має свій ряд напрямків.

Середовище школи-інтернату - дуже складний об'єкт, як з точки зору емоційного клімату, так і з точки зору функціональної організації.

Роль соціального працівника в інтернатних закладах полягає в тому, щоб допомогти дитині знайти себе і своє місце в житті, щоб через форми і методи роботи соціального працівника підготувати особистість до подолання численних проблем, труднощів і невдач в житті, створити умови для адаптації, розвитку та реалізації творчого потенціалу, здібностей і задатків дитини.

Донедавна розуміння сутності людини зводилося до цілого ряду соціальних відносин. Звідси висновок, що міра розвитку людини, ступінь соціалізації особистості визначається суспільством. Людина розглядався як персоніфікатором соціальних зв'язків. Водночас стверджується, що джерело розвитку особистості знаходиться не всередині, а зовні. Такий підхід, безумовно, правомірний, але його не можна абсолютизувати, тому що людина не тільки об'єкт в ряду інших об'єктів суспільства, а й суб'єкт, що володіє волею і свідомістю.

Для кожної особистості характерна своя внутрішня структура, яка залежить від зовнішніх умов і обставин, що склалися, так і від самої людини, його суб'єктивності, індивідуальності, неповторності, його фізичних,

моральних, психічних, творчих, інтелектуальних, соціально значущих якостей.

Проблеми особистості переплітаються в соціально-історичному процесі, в конкретних соціокультурних умовах його існування, в діяльності, від якої залежить виховання людини, напрямках, змісту, цілях особистісно орієнтованої соціальної роботи. Це виконується шляхом аналізу середовища, а також місця і діяльності людини у данному мікросередовищі.

До числа зовнішніх факторів відносяться умови, в яких росте і розвивається дитина, і які відрізняються широким спектром як позитивного, так і негативного плану: від соціальної депривації, при якій діти не просто страждають від відсутності контактів, ласки, взаєморозуміння, а й істотно відстають в функціональному і психічному розвитку, до гіперопіки, надмірної уваги, теж надає негативний вплив. Соціальна робота стає більш затребувана ніж відсутність врахування всіх інших аспектів виховання, за винятком навчання і освіти. Внаслідок цього відбувається протиставлення завдань школи і сім'ї, школи і соціальної роботи, включаючи соціальну педагогіку, які характеризуються громадоцентрованою, практикокооперуючою, орієнтованою на задоволення потреб спрямованістю.

Соціальний працівник може зробити внесок у результат навчального закладу в умовах кризової ситуації, що стосується як педагогів, так і окремих учнів. Водночас передбачається використання соціально-педагогічних підходів до навчального процесу та вирішення адміністративно-управлінських питань [15, с. 13-20].

Соціальний працівник в інтернатному закладі може посприяти в проведенні групового консультування, у розвитку потенціалів, спрямованих безпосередньо на роботу з учнями, в організації систематичної і конструктивної кооперації різних установ у здійсненні завдань, що стоять перед інтернатом і відносяться не тільки до питань навчання і освіти, але і до процесів демократизації, адміністративно незалежної педагогічної роботи за рішенням традиційних і виникаючих нових проблем.

Отже, можна зазначити що об'єктом соціальної роботи в інтернатах є проблеми з якими стикаються учні, розв'язання яких потребує сторонньої кваліфікаційної допомоги.

Соціальна робота з дітьми, що знаходяться в інтернатних закладах, має на меті створення турботливого середовища, яке допомагає дитині розвиватися, сприяє її соціалізації. Соціальна робота з дітьми що являються учнями інтернатних закладів має ґрунтуватися на феноменології вікової структури населення, проблематиці вікової типології, методах та формах роботи з учнями інтернатних закладів з позиції вікового підходу та завдань, властивих кожному віковому періоду.

Діяльність фахівця з соціальної роботи в установах системи освіти залежить, з одного боку, від вікових особливостей дітей, а з іншого - від наукових уявлень про необхідні умови, що сприяють благополучному включенню дитини в систему освіти [73].

Особливу складність для соціального працівника можуть представляти випадки, коли учень відноситься до категорії соціально дезадаптованих дітей, а його сім'я має низький виховний потенціал, тобто в ній процвітають грубість, аморальну поведінку, психічні хвороби, антисанітарія і т.д. У таких ситуаціях ні дитина, ні соціальний працівник не можуть розраховувати на підтримку сім'ї і без залучення фахівців (соціального педагога, класного керівника, психолога, інспектора у справах неповнолітніх, нарколога та ін.) не обійтись. За цих умов він стає політиком і стратегом з організації соціальної допомоги дітям, що потребують, та відновлення сімейного середовища [40, 127].

Під соціальними об'єктами ми маємо на увазі людей, соціальні спільності, соціальні інститути та процеси, організації, соціальні цінності, ідеї, концепції, нормативні акти і т.п., прямо або побічно передбачають соціальні зміни. Перелік соціальних об'єктів не може бути чітко визначений, оскільки різноманітна соціальна реальність і несвідома для невеликої кількості характеристик.

Соціальна служба в навчальних закладах призначена для організації активного співробітництва як адміністрації, педагогів, учнів і батьків між собою, так і зовнішніх соціальних структур з ними для надання реальної, кваліфікованої, всебічної та своєчасної допомоги дітям і вчителям по захисту їх особистісних прав і попередження їх порушення . Вона виконує наступні функції: виступає поручителем, що забезпечує соціальні гарантії кожному члену навчального колективу; охороняє і захищає особистість, її права, інтереси та працю; створює умови для безпечної, комфортної творчого життя учнів; надає допомогу і підтримку нужденним учням і вчителям; налагоджує взаємини в колективі, перешкоджає фактам психічного насильства над особистістю.

2.2. Класифікація технологій соціальної роботи з формування ціннісних орієнтирів підлітків

Ситуація, що склалась с сфері формування ціннісних орієнтирів підлітків, - складова демографічної кризи, яка характеризується погіршенням не лише кількісних, а й якісних характеристик населення. Помітно збільшується дитяча бездоглядність, злочинність, проституція, кількість самогубств. У духовному розвитку спостерігається розпливчастість життєвих цілей, девальвація загальнолюдських і культурно-національних цінностей, для значної частини дітей властиві проблеми культури спілкування, адаптованості до навчально-виховних колективів. Захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема національного значення, яку слід розглядати та розв'язуватися в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному, і безумовно, юридичному. Мова йде про визначення чітко визначених норм, норм, стандартів та вимог щодо організації людського життя за допомогою певних законів та інших нормативно-правових актів.

Новим підходом до організації соціальної роботи та системи надання соціальних послуг є технологія соціальної роботи.

Технологія соціальної роботи як вид професійної діяльності – це сукупність способів дій, спрямованих на відновлення, збереження чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, а також на попередження негативних соціальних процесів, при можливому повторенні певної системи дій [23, с.74].

Виділяють технології соціальної роботи з погляду практичної соціономії. Залежно від цього визначають і технології практичної соціономії. У першому випадку технології соціальної роботи націлені на всі прошарки населення, на широкий спектр соціальної сфери, на створення умов, що дають змогу підвищити життєвий рівень народу, зменшити чисельність населення, що потребує соціальної допомоги. Цей напрям має стратегічний характер [1, с. 54].

Для успішного здійснення практичної соціальної роботи слід поєднати технології стратегічного характеру, що поки є випереджальним, з технологіями тактичної спрямованості.

До технологій соціальної роботи належать: загальні технології соціальної роботи та приватні технології соціальної роботи.

Загальні технології соціальної роботи: діагностика, профілактика, адаптація, реабілітація, корекція, соціальна терапія, соціальна експертиза, прогнозування, проектування, посередництво, консультування. Окремі наукові видання до загальних технологій соціальної роботи зараховують соціальне забезпечення, соціальне страхування, опіку і піклування.

Спеціальні (прикладні) технології соціальної роботи у своїй основі становлять визначенні технологічні процедури надання допомоги конкретним категоріям і соціальним прошаркам, що потребують підтримки. Масив прикладних технологій створює такі технологічні процедури: соціальна робота у сфері зайнятості населення з безробітними громадянами; особами девіантного походження; родинами; особами, що страждають

психічними розладами і схильними до суїциду; з інвалідами, громадянами літнього віку; фемінологічні технології соціальної роботи; соціальна робота з дітьми та підлітками; молоддю; малозабезпеченими прошарками населення; вирішення соціально-етнічних проблем; соціальна робота з бездомними і безпритульними; з мігрантами, біженцями і змушеними переселенцями; прикладні технології соціальної роботи в армії і пенітенціарних установах; соціальна робота на виробництві, за місцем проживання та ін. [5, с. 5].

Найважливішим завданням соціальних працівників, спеціалістів із соціальної роботи є впровадження на практиці традиційних технологій, які добре зарекомендували себе, і апробація, застосування інноваційних технологічних процедур. Невід'ємним елементом іноваційних технологій соціальної роботи має стати їхня орієнтація на оволодіння клієнтом навичками самозабезпечення, соціального самозахисту. При впровадженні соціальних технологій у практичній соціономії доцільно виходити не тільки з потреб вузької професійної спрямованості соціальної роботи як дії з надання допомоги нужденним, а також з погляду стратегічного перспективного соціального завдання устанавлення взаємовигідного паритету між окремими громадянами і суспільством у цілому. Метою цього паритетного стану має бути покращення рівня життя [39, с. 70].

Л.Т. Тюптя, І.Б. Іванова та І.Г. Зайнишев розглядають технологію соціальної роботи як алгоритм діяльності, в результаті якого досягається визначена соціальна мета і перетворюється об'єкт впливу. Ця діяльність не зводиться до одноразового акту впливу, а становить процес, що характеризується зміною змісту, форм, методів, які циклічно повторюються при вирішенні кожного нового завдання в соціальній роботі. У цілому зміст такого циклу від виникнення завдання до його повного вирішення становить технологічний процес [18, с. 162].

Зміна стану предмета під впливом зовнішніх чи внутрішніх факторів називається процесом. В соціальній роботі такими розглядаються соціальні умови та обставини життєдіяльності підлітків. Внутрішніми факторами у

підлітків є морально-психологічні, фізіологічні та фізичні ресурси. Цілеспрямований вплив соціального робітника на зовнішні та внутрішні фактори, їх активізація в інтересах підлітків – основна функція технології соціальної роботи. Соціальний працівник безпосередньо бере участь в аналізі інформації, в підготовці варіантів вирішення особистих або групових проблем, тобто він є активним учасником технології впливу на життєдіяльність підлітків. Технології соціальної роботи як процесу характеризується первним проміжком часу, тобто вона охоплює час від формування до практичного вирішення завдання, що являє собою завершений цикл між соціальним працівником та підлітком [69, с. 218].

Основними характеристиками технологічного процесу є стійка, повторювана, послідовна в часі зміна змісту діяльності за єдиним задумом.

Основу технологічного процесу є алгоритм дій. В застосуванні соціальної роботи цей термін розуміється як послідовність впливів, спрямованих на перетворення об'єкта соціальної роботи і переведення його в очікування. На результат дій можуть впливати неконтрольовані фактори, пов'язані зі специфікою соціального середовища. У випадку учнів інтернатів на етапі формування ціннісних орієнтирів це соціально-психологічні явища та суб'єктивні фактори, зумовлені особливостями особистості та соціальної групи. Отже, результат кожної операції всього технологічного циклу залежить від професійно грамотних дій соціальних працівників, від їхньої здатності впливати на стани та умови, в яких знаходяться підлітки.

Також важливим компонентом змісту технологічного процесу є певний інструментарій. Який є певним арсеналом засобів, що забезпечують досягнення мети впливу на особистість чи соціальну спільноту. Людина існує, розвивається і формується як особистість завдяки взаємодії з навколишнім середовищем, що здійснюється за допомогою її діяльності. Тому залучати підлітків як клієнтів соціальної роботи до різних видів діяльності – пізнавальної, освітньої, ціннісно-орієнтаційної означає використовувати, основний засіб впливу на особистість. Для вирішення

цього завдання фахівець соціальної служби використовує комплекс допоміжних засобів інформаційного, організаційно-методичного та процедурного характеру [72, с.71].

Порядок процедур та операцій, що визначаються алгоритмом, відображають структуру та зміст технологічного процесу, що виділяють чотири основних процедурних етапи: формування мети та впливу(збір та аналіз інформації, здійснення соціальної діагностики, вироблення програми дій та визначення конкретних завдань) ; вироблення і вибір способів впливу(виявлення та аналіз проблемної ситуації, вивчення, обґрунтування, оцінювання способів дій); організацію впливу(реалізація обраного варіанту, розподіл та доведення до підлітків); аналіз та оцінювання результатів впливу(виконання таких ситуацій, як зіставлення прогнозованих та досягнутих результатів, виявлення позитивних та негативних моментів в організації, формулювання висновків для соціального працівника).

Технологічне завдання полягає у виявленні соціальної проблеми за допомогою наявного в розпорядженні соціальних служб інструментарію та засобів, своєчасної корекції дій соціального працівника і стану об'єкта соціальної роботи для надання йому соціальної допомоги. Соціальна робота як особлива сфера практичної діяльності зі створення сприятливих умов життя, характеризується різнобічністю соціальних впливів, соціально-психологічна підтримка, соціально-педагогічна допомога, рекреаційна діяльність, тощо. Крім означених являються комплексні підходи, які застосовані на подоланні зовнішнього соціального та внутрішнього психологічного тиску на особистість, створення системи само та взаємодопомоги.

Відповідно до цілей, змісту та функцій соціальної роботи виділяються загальні технології, технології соціальної роботи з цільовими групами і категоріями населення – спеціальні. Технології соціальної роботи знаходяться на етапі наукового становлення, розробляються наукові підходи до класифікації [69, с.61].

Технологія соціальної роботи в інтернатних закладах використовується в кращих випадках в соціальній діагностиці, експертизі та профілактиці.

За допомогою соціальної діагностики визначається рівень соціального благополуччя/неблагополуччя і соціального здоров'я певного соціального середовища. Соціальна діагностика відрізняється від психологічної діагностики більш широким спектром об'єктів вивчення або дослідження, застосування методів накопичення, аналізу і обробки інформації. Соціальна робота спрямована на суб'єктів соціальної соціальної роботи, тобто на учнів інтернатних закладів. Використовує соціологічні, психологічні та педагогічні методи накопичення та збору інформації.

Аналіз проводиться за показниками соціального взаємозв'язку, їх адекватністю, рівню освіти особистості, її потреб, запитів та соціального оточення, наявності або відсутності соціальних хвороб, з погляду соціальних відносин, соціального порядку, способу життя, міжособистісних стосунків, духовною сферою, соціальними інтересами, наявності соціальної інфраструктури.

Основні підходи відповідають основним напрямкам соціології: вікової, соціології відхилень, культури, освіти, культури, розуміння, спорту та управління.

Методи збору та накопичення інформації : опитування на різні соціальні теми проблем, фокус-групи, інтерв'ю, спостереження, статистичні данні.

Педагогічні методи. Вивчення, дослідження рівня ціннісних орієнтацій, ідеалів, еталонів поведінки, соціалізації.

Методи педагогічного дослідження:

- Педагогічне спостереження.
- Анкетування з метою виявлення ціннісних орієнтацій, духовних запитів і потреб, рівня освіченості й культури.
- Соціально-педагогічний експеримент [67, с. 95].

Технологія соціальної роботи, що становить комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на попередження соціальних проблем, соціальної дисгармонії, соціальних наслідків тиску на особистість складних умов життя, негативних умов соціалізації називають соціальною профілактикою. Вона здійснюється на різних рівнях соціальної роботи та соціальної системи суспільства. Буває на мікрорівні, мезорівні та макрорівні [18, с.55].

Перший напрямок соціальної роботи на мікрорівні базується на роботі з дітьми та молоддю з формування про соціальної поведінки, формуванні здорового способу життя, формуванні і розвитку життєвої компетенції, розвитку соціальної культури, сприянні самореалізації та само актуалізації.

Формати та методами роботи виступають тренінги, семінари, конкурси, просвітницькі курси.

Другий напрямок соціальної роботи на мікрорівні базується на роботі з дітьми та молоддю груп ризику з метою попередження соціальних та психологічних напрямків саморуйнівної поведінки, негативної соціалізації та адаптації. Формами та методами роботи виступають створення реабілітаційного середовища, формування цінностей, орієнтацій, норм, еталонів, корекція психологічного стану шляхом проведення групової тренінгової соціальної роботи, інформаційної, просвітницької.

Напрямки мезорівню:

1. Заклади, соціальні служби для соціальної роботи з клієнтами групи ризику.
2. Просвітницька соціальна робота в мікросоціумі.
3. Посередницька соціальна робота в общині.

Напрямки макрорівню:

1. Законодавство, яке регулює правові основи соціального захисту населення.
2. Державні програми та проекти з попередження негативних явищ у дитячих та молодіжних середовищах.

3. Благодійництво, меценатство.

Існують такі види профілактики, залежно етапу розвитку проблеми та того, який вплив вона чинить на ту чи іншу соціальну групу на котру вживаються профілактичні заходи:

1. Первинна – діяльність спрямована на попередження виникнення проблеми;
2. Вторинна – діяльність, спрямована на попередження загострення проблеми та її наслідків серед осіб, які відчули на собі її вплив.
3. Третинна – робота, яка проводиться з особами, які постраждали від проблеми, та спрямована на попередження її рецидивів.

Профілактика соціальної проблеми має бути спрямоване на соціальне середовище, в якому воно виникає, і на ту особу, яка страждає від цієї проблеми.

Щодо захисту дитинства та юнацтва в цілому, подано наступні напрями:

Загальноосвітній напрям, перед яким стоїть завдання створити умови для інтелектуального, духовного та фізичного розвитку особистості. Цей напрям може реалізуватися в основній, позашкільній і професійній освіті; здійснюватися через розгортання мережі дитячих, підліткових, молодіжних об'єднань, курсів, секцій, клубів, через створення спеціальних служб, експедицій. Велику роль в формуванні еліти відіграють програми підтримки обдарованих дітей, конкурси молодих учених, журнали, газети для дітей і молоді, тощо.

Виховно-профілактичний напрям ґрунтується на виявленні несприятливих психолого-педагогічних і соціальних факторів, що можуть детермінувати відхилення в фізіологічному, психічному, духовному й соціальному розвитку. Метою діяльності у цьому напрямку є запобігання фізичного та соціального нездоров'я.

Психолого-педагогічно-охоронний напрям існує на противагу каральним засобам. Цей напрям безпосередньо передбачає захист

неповнолітніх з відхиленнями в поведінці; дітей, підлітків, молоді, які зазнали насильства, так званих жертв насильства (домашнього, сексуального та іншого); молоді, що повернулася з місць позбавлення волі.

Особливе місце в роботі з дітьми посідають соціально-педагогічні технології – це способи взаємодії соціального працівника з клієнтом, що забезпечують його соціалізацію (само вивчення та саморозвиток).

Особистісно-орієнтовна технологія, за Є. Степановим, - це методологічна орієнтація в педагогічній діяльності, яка дозволяє за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей і способів дій забезпечити і підтримати процеси самопізнання, саморозвитку і самореалізації особистості дитини, розвиток її неповторної індивідуальності. Тому необхідно створити умови для перетворення потенційної діяльності в реалізовану, організовувати рефлексію себе, оточуючих, ситуації. До принципів особистісно-орієнтованого підходу належать принципи: самоактуалізації, індивідуальності, суб'активності, вибору, творчості та успіху, довіри та підтримки.

В особистіно-орієнтованій технології використовуються методи та прийоми, які відповідають таким вимогам: діалогічність, діяльнісно-творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку дитини, надання дитині необхідного простору, свободи для сприйняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і способів учіння та поведінки.

Підходячи до висновку, розуміємо що ціннісні орієнтації є однією з центральних іновацій особистості і виражають їх ставлення до дійсності. Ціннісні орієнтації визначають мотивацію та поведінку людини та впливають на всі сторони його життя. Співвідношення між ціннісною орієнтацією та спрямованості особистості має особливе значення. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і формує основу її поглядів на навколишній світ, їх ставлення до інших людей, до себе самої, основу світогляда, ядро мотивації і «філософію життя».

Технології соціальної роботи можна розділити на три групи: технології діагностики (на основі вивчення соціальних проектів і ймовірних прогнозів їх розвитку); технології конструювання і проектування розвитку тих чи інших соціальних об'єктів; технології реалізації соціальних проектів, програм, введення соціальних інновацій. Крім такого наскрізного розподілу можна виділити типи технологій, мета яких - повернення індивідам здатності до соціального функціонування (технології соціальної реабілітації та адаптації). Кожна з цих технологій можна використовувати для роботи з певною категорією клієнтів (сім'ї, військовослужбовці, дезадаптовані діти і підлітки і т.д.). Нарешті, можна виділити технології діяльності в специфічних обставин (в умовах міжнаціонального конфлікту, майбутнього розлучення подружжя і т.д.) [70, с. 142].

Отже, соціальний працівник повинен зосередитись не на офіційних цінності і постулати, а на стані дитини, щоб виробляти та реалізовувати потреби, які обумовлені його сьогоденними пристрастями і уподобаннями.

Лише в тому випадку соціальні працівники досягають успіху, якщо не ігнорують ці обставини і спочатку створюють своєрідний скелет своїх односторонніх серед «важких» підлітків, та залучаючи всіх інших в загальну діяльність.

Зрештою, соціальні технології, і технології соціальної роботи, як правило, завжди є комплексними. Для того щоб змінити соціальну ситуацію клієнта, необхідно зробити вплив соціального плану, практично обов'язково - психологічну корекцію, дуже часто - надати консультаційну та медико-соціальну допомогу і т.д. У цьому відношенні соціальний працівник є професіоналом дуже широкого профілю; його знання не тільки повинні відповідати вимогам професії, але й постійно поповнюватися протягом усього його діяльності.

Характеризуючи технології соціальної роботи як науки, слід виходити з того, що її невід'ємними компонентами є відповідні закономірності (наприклад, суттєві зв'язки між суб'єктом і об'єктом соціальної діяльності),

принципи і методи (економічні, правові, соціально-педагогічні і т.д.). У цьому випадку соціальні технології є способом зробити теоретичні висновки при вирішенні практичних проблем соціальної роботи. Важливо в зв'язку з цим підкреслити особливість соціальної роботи як науки - органічної єдності знань і умінь.

2.3. Роль соціального працівника у формуванні ціннісних орієнтирів вихованців інтернатних закладів

Тільки в добре організованому колективі можливо всебічно сформувати ціннісні орієнтири у молоді. Загальні цілі визначають особисті цілі. Основою колективу учнів є навчальна група. Учнівський колектив, який серйозно підтримує соціального працівника у вирішенні виховних завдань, також є для учнів великою школою формування навичок колективної праці.

Першим джерелом відомостей про учнів служить його невелика праця анкета, характеристика й медична довідка. При вивченні особистих справ, вихователі мають можливість скласти початкове враження про склад групи та вирішити, кому в першу чергу потрібна увага, знайти найталановитішого та найактивнішого з числа учнів.

Найважливішою подією для соціального робітника – його перша розмова з групою. До цієї зустрічі необхідно підготуватися, так само як до іспиту, оскільки настрій подальшої довіри, бажання спілкуватися, та співпрацювати залежить від першої спільної бесіди [13, с. 153].

Коли соціальний робітник діє, як висококваліфікований професіонал, який знає свою роботу, він навчає тому, що сам уміє доброякісно та добре робити, передаючи учням свій довід та умілість.

У нинішніх обставинах особливої актуальності надбала проблема удосконалення діяльності соціального працівника у формуванні ціннісних орієнтирів вихованців інтернатних закладів. Професійна діяльність соціального працівника інтернатного закладу має зумовлювати педагогічні

основи життєвого самовизначення особистості, які спрямовано на нейтралізацію деприваційних умов розвитку вихованців та формування їх життєвих поривань та поглядів. Робота соціальних працівників закладів інтернатного типу показує, що у своєму життєвому досвіді вони виконують такі професійні функції:

- охоронно-захисну функцію, спрямовану на реалізацію соціально-правового захисту своїх вихованців.

- реалізовувати правовий механізм захисту інтересів та прав дітей-сиріт і дітей, які з різних привидів залишилися без батьківського піклування; у нього мають бути сформовані повноцінні правові знання міжнародного і національного законодавства щодо підтримки та захисту означеної категорії дітей;

- знання про правовий механізм професійної діяльності;

- вміння реалізовувати у своїй діяльності весь комплекс правових знань;

- вміння самостійно, шляхом самоосвіти, підвищувати рівень власної правової культури; мати чітке уявлення про необхідність організації правового виховання дітей-сиріт, яке сприятиме вдосконаленню правової культури кожного вихованця;

- організаційно-посередницьку функцію, яка забезпечує налагодження взаємодії соціального працівника із вихованцем, групою вихованців, педагогічним колективом, адміністрацією інтернатного закладу, державними та недержавними організаціями, до компетенції яких входить вирішення проблем означеної категорії дітей [71, с. 225].

Для успішного здійснення організаційно-посередницької функції важливо, щоб соціальний працівник розвивав власні комунікативні навички та оволодів технікою міжособистісного спілкування;

- соціально-терапевтичну функцію, сутність якої полягає у формуванні культури життєвого самовизначення вихованців закладу інтернатного типу, подолання негативних проявів особистості. Безперечно, важливість

виконання цих функцій не викликає сумнівів, оскільки соціальний працівник виступає посередником між особистістю вихованця та різними соціальними інститутами;

–соціальний працівник є захисником прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у закладі інтернатного типу. Однак вирішення саме цих завдань не охоплює весь спектр дитячих проблем, які повинні вирішити соціальний працівник закладу інтернатного типу. Професійне самовизначення соціального працівника мають зумовлювати, перш за все, педагогічні основи життєвого самовизначення дитини, які спрямовано на нейтралізацію деприваційних умов розвитку та формування стійкості їх життєвих прагнень і переконань [34, с. 16].

Тому реалізація соціально-терапевтичної функції повинна мати пріоритет серед функціональних обов'язків соціального працівника інтернатного закладу. Слід зазначити, що виховання дитини в умовах сімейної депривації і «закритого» навчального закладу закономірно призводить до її соціальної депривації.

Ціннісні орієнтири - одна з основних складових менталітету, яка виникала протягом століть із накопичених традицій, цінностей, оцінок і переконань, властивих людині або групі. Ціннісну орієнтацію визначається соціокультурним середовищем, яке впливає на трансформацію ціннісних орієнтирів. Сучасне суспільство переоцінює цінності попередньої культури і формує нові ідеали та цінності, викликані потребами сьогодення. Ідеальні теоретичні конструкції вказують напрям духовного розвитку соціуму і реалізуються через норми повсякденної практичної життєдіяльності [6, с 126-137].

За соціолого-психологічного підходу цінність розглядається як сукупність ідей, уявлень та соціально-психологічних новоутворень, що їх супроводжують.

Установки, стереотипи та переживання визначають цілеполягання, вибір засобів та методів діяльності, ступінь послідовності їх реалізації та прикладання. Етико-естетичний підхід розглядає поняття «цінність», як інтеграцію таких значень:

- 1) характеристики зовнішніх якостей речей та предметів, що виступають об'єктом ціннісного відношення;
- 2) якості людини, суб'єкта відношення до зовнішніх речей та предметів;
- 3) відносини між людьми, спілкування, завдяки чому цінності стають загально значущими.

Цінності мають особисті прояви: ціннісні орієнтації – установки, світогляд, палке бажання, цікавість, задум, бажання. Виховний процес завжди ґрунтується на розумінні важливості засвоєння учнем цінностей, які він буде використовувати у процесі прийняття рішень та виборі стилю поведінки. Цінності покладено в основу суджень. Цінності, які особистість вважає важливими, визначають систему ціннісних орієнтацій. Здравомислов вважає, що ціннісні орієнтації утворюють вісь свідомості, що забезпечує стійкість особистості, прийнятність певного типу поведінки та діяльності. Ціннісні орієнтації виражаються через спрямованість потреб, цікавістю та виступають як важливий фактор, що визначає мотивацію дій та вчинків особистості [10, с. 53].

Духовні цінності розширюють коло ціннісних орієнтирів та потреб особистості. Духовні цінності є безмежними і становлять системоутворююче ядро світогляду особистості. Найважливішими структурними елементами світогляду є знання про світ і себе в ньому, цінності, що варіюються від загальнолюдських до індивідуальних, а також норми та ідеали. Ідеал у свідомості особистості – це уявний образ досконалості, до якого кожен повинен прагнути. Ідеал надає суб'єкту здоровий глузд, формує його орієнтири на проект цілі, визначає завдання та пропонує вибір засобів, необхідних для її досягнення [7, с. 112].

Соціально компетентна особистість орієнтується на суспільну користь, благо в інтересах інших людей, піклування інших як самого себе [45, с. 72].

Особливість духовних ціннісних орієнтирів полягає в тому, що їх раціонально-когнітивний бік підпорядковано не прагматизму і утилітаризму, а розвитку людського фактора, що формує гуманні та гармонійні суспільні відносини. Ідеальні теоретичні положення перетворюються на нормативно-ціннісні орієнтири, які привласнюються особистістю. Вони вказують спрямованість духовного розвитку суспільства, але не завжди реалізуються у повсякденному житті [59, с. 302].

Формування ціннісних орієнтирів особистості вихованців закладів інтернатного типу дозволяє з'ясувати прояви соціальної депривації, перш за все, у міжособистісних стосунках дітей з однолітками (самоствердження, комплекс «Ми», суперництво); з дорослими (дорослий сприймається як обслуга); з особами протилежної статі (ранні сексуальні стосунки, викривлені сексуальні уподобання, невміння налагоджувати сімейні взаємини); у майбутньому (недовіра до людей, світу в цілому; невдячність, заздрісність, очікування неприємностей з боку оточуючих); проекція власного життєвого досвіду на своїх дітей (І. Дубровіна, Т. Землянухіна, М. Лісіна, Я. Гошовський, А. Прихожан, М. Толстих та ін.). Суттєвим моментом у розвитку особистості дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків, є невпевненість у собі, неусвідомлення цінності своєї особистості, відсутність життєвої перспективи (екзистенційна депривація – глибинне почуття втрати смислу життя, поєднане з відчуттям порожнечі) [52, с.49]. Соціальний робітник повинен вчити дітей, які, позбавлених батьківського тепла та ласки, які часто встигають зневіритися і втратити будь-яку надію у своєму житті, сприймати життя оптимістично. На думку Л. Артюшкіної та А. Поляничко, у центрі уваги соціального працівника повинна бути соціалізація вихованця закладу інтернатного типу, інтеграція його в суспільство як альтернатива відособлення, «випадання» із унормованих соціальних стосунків. Тобто, потрібно навчити дитину бути архітектором власного

життя, який у майбутньому почуватимеся впевнено і зможе виявляти повагу та довіру не лише до самого себе, а й до всього світу. Цього набагато легше досягти, коли створиться соціально-педагогічний комплекс школи-інтернату. Ми поділяємо наукову позицію дослідників, про те, що його структура може виглядати так:

- 1) медико-психолого-педагогічна служба;
- 2) служба спортивно-оздоровчого та культурного дозвілля;
- 3) служба професійної і соціальної адаптації;
- 4) служба профілактики правопорушень.

До складу медико-психолого-педагогічної служби доцільно, окрім соціального працівника та представників адміністрації школи, доцільно ввести шкільного психолога, логопеда та відповідального медичного працівника. Будучи основною, ця служба покликана займатися діагностуванням соціально-педагогічних ситуацій та мікроклімату як у загальношкільному, так і в класних колективах, вивченням внутрішньоінтенційної спрямованості дітей, створенням та вишукуванням можливостей для реалізації позитивних проявів. У разі потреби служба організовує та проводить медико-психолого-педагогічні ради та залучає до них необхідних та залучених фахівців, представників обслуговуючого персоналу [74, с. 29-30].

У службі спортивно-оздоровчого і культурного дозвілля працюють соціальний працівник, заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор дитячого колективу, вчителі, які відповідають за фізкультурно-оздоровчу роботу, завідувач шкільною бібліотекою, керівники гурткової роботи. Вони створюють таке виховне середовище, покликане активізувати процес соціалізації вихованця, служба сприяє залученню школярів до корисних форм дозвілля, ініціює проведення багатьох із них: зустрічей з цікавими людьми, проведення свят тощо. У службу профілактики входять соціальний працівник, шкільний психолог, заступник директора з виховної роботи, вчитель історії та права. За мірою потреби до їх роботи залучаються

інші спеціалісти. Служба здійснює спостереження за вихованцями, які особливо вразливі до злочинів та правопорушень. Для мети запобігання останніх організовується та проводиться відповідні профілактичні заходи. Представники служби допомагають дітям у навчанні, виправляти поведінку, залучати їх до організації та проведення корисного дозвілля. У службі професійної орієнтації та адаптації працюють соціальний працівник, шкільний психолог, заступник директора з виховної роботи. У разі потреби залучаються інші спеціалісти. Служба ініціює зустрічі з людьми різних професій та пропонує групові та індивідуальні поради з питань професійної орієнтації. Робота служби особливо поживається в кінці навчального року, коли виникає необхідність надання широких інформаційноконсультативних послуг з правових, соціальних, психологічних питань для випускників загальноосвітнього інтернатного закладу у цей час спеціалісти обласних, районних та міських ССМ працюють у тісному контакті з центрами зайнятості. Для соціально незахищеної категорії молоді, особливо тієї, яка закінчила школи-інтернати, «бронюються» робочі місця. Соціальний працівник, який працює в службі професійної орієнтації та адаптації, приділяє велику увагу професійній діагностиці на основі особистісно-орієнтованого підходу. Щоб робота була плідною, йому потрібна допомога психолога, вихователів груп та вчителів-спеціалістів [8, с. 140]. Найголовніші соціально-педагогічні функції інтернатних закладів становлять діаду — формування інтелектуального потенціалу для оновлення суспільства з метою просування його на вищій щабель розвитку та збереження і збагачення його гуманістичних засад, що визначають здатність цивілізації до власного відтворення, розвитку і життя. В умовах закладів інтернатного типу важливе місце належить адаптації дітей до умов цих закладів. Важливе значення в адаптації новачка має багатий зміст і різноманітність за формами спілкування з ровесниками в позаурочний час, причому в діяльності воно є найбільш активним. Орієнтовно формами спілкування учнів є три: інтимно-особистісне, стихійно-групове та соціально-орієнтоване. Як свідчать

дослідження, найбільш поширеною формою спілкування дітей є стихійно-групове, вона склалась у 56% учнів. На другому місці — інтимно-особистісне спілкування, що склалось у 31% учнів, а соціально-орієнтоване – лише у 13%. Діти в таких закладах, страждають психологічними та емоційними депривації вони відокремлюються від реального життя, перебуваючи в певній соціальній ізоляції. По суті, всі вихованці закладів інтернатного типу зазнали психологічних травм, які можуть мати первинні і вторинні наслідки для розвитку особистості. Почасти вони перебувають у стані глибокої соціальнопедагогічної занедбаності, мають сформований комплекс покинутої, а отже, нікому не потрібної дитини. Це стає основою для створення почуття меншовартості. В таких умовах заклади інтернатного типу повинні не лише виконувати освітньо-виховні функції, а й сприяти нормальній соціалізації особистості та її повноцінності, забезпечувати правову і психологічну захищеність вихованців та випускників. Важливу роль у цьому відіграє соціальний педагог, професійній діяльності якого надається цілеспрямований характер [24, с. 19]. Дитина з допомогою соціального педагога може стати або «архітектором» власного життя, здатним собі допомогти, подолати труднощі, виявити самоповагу, довіру до людей і світу, або може перетворитися на пасивну істоту, нездатну відповідати за власне життя. Це вимагає конкретизації умов життєдіяльності суб'єкта, його побуту, соціокультурних інтересів та його ціннісних орієнтацій. Важливим місцем є виховні заходи, що безпосередньо пов'язані з життям і діяльністю конкретної дитини. Можна визначити приблизну тематику: мрія, мета, план, програма життя, здатність людини кардинально змінити розвиток подій, оцінювати себе і свої стосунки з іншими. Тут педагогічний підхід тісно пов'язаний з психологічним, але не слід перетворювати заняття за визначеною тематикою на аналіз власного життя, на звичайний звіт про вчинки, бо розмова має йти про життя взагалі й людину як творця його, а кожний учасник такої бесіди має право самостійно (індивідуально) обрати власне винятково персональне рішення, про яке

зовсім не обов'язково інформувати всіх [38, с.256]. Слід підкреслити, що соціальний працівник має володіти відповідними знаннями і вміннями, для вирішення таких складних завдань у процесі реалізації соціальної функції, до яких можна віднести:

- наукове педагогічне мислення, яке дозволяє правильно орієнтуватися у складних педагогічних ситуаціях, швидко визначити основне педагогічне завдання;

- використовувати можливості мікросередовища і спонукати вихованців закладів інтернатного типу до самовиховання, самовдосконалення;

- висока педагогічна грамотність чуття, яке необхідне для з'ясування причин окремих ситуацій соціального розвитку вихованців, розуміння особливостей їх поведінки в різних ситуаціях;

- педагогічний такт і педагогічна етика, завдяки яким складаються доброзичливі та довірливі стосунки з дітьми;

- з'являється можливість взаємовиховання та самовиховання, взаємовпливу та саморозвитку, успішної нейтралізації наслідків відставання у розвитку;

- розвинені організаторські здібності, які дозволяють залучити усіх дітей, педагогічний колектив до формування культури життєвого самовизначення вихованців, використати всі виховні можливості;

- методика і стиль виховання, вироблені соціальним педагогом на основі власного досвіду, з урахуванням здібностей та прийомів, зумовлених власною індивідуальністю.

У зв'язку з цим можна виявити низку професійних якостей особистості соціального працівника інтернатного закладу, необхідних для здійснення соціально-терапевтичної діяльності:

- особистісні якості, пов'язані з формуванням у соціального педагога емпатії – здатності розуміти і відчувати внутрішній світ, зокрема внутрішній стан кожної дитини і проймається її переживаннями;

- здатність активно впливати на вихованця;
- комунікативні уміння соціального педагога: управляти своєю поведінкою; бути уважним, спостережливим, гнучким тощо;
- навички соціальної перцепції (читання по обличчю); уміння розуміти, а не лише бачити, тобто адекватно моделювати особистість вихованця, його психічний стан за зовнішніми ознаками; уміння презентувати себе у спілкуванні з підлітками; уміння вербальної і невербальної взаємодії з вихованцями; уміння «лікувати» словом;
- готовність до педагогічної творчості, уміння імпровізувати (змінювати свою поведінку залежно від середовища, ситуації, моменту, вчасно приймати рішення);
- рефлексивні вміння: усвідомлювати істинні мотиви своєї діяльності, своїх вчинків; відмежовувати власні труднощі і проблеми від труднощів і проблем вихованців; передбачати й оцінювати наслідки власних ціннісних впливів на вихованців.

Саме ці якості разом відображають індивідуальність і складають основу для індивідуального педагогічного стилю діяльності, що, безумовно, позитивно впливає на весь соціально-терапевтичний процес у роботі з вихованцями інтернатного закладу.

Основні функціональні обов'язки соціального працівника в закладах інтернатного типу. До них ми відносимо:

- формування гуманного ставлення до вихованців, охорона їх прав, інтересів і здоров'я;
- забезпечення прав дитини, гідних умов життєдіяльності;
- забезпечення соціально-педагогічної підтримки вихованців;
- соціально-педагогічна реабілітація педагогічно занедбаних вихованців;
- посередництво між вихованцем і закладом, сім'єю та іншими соціальними інститутами;

–співпраця з опікунами, працівниками соціальних служб з метою сприяння в оволодінні професією, працевлаштування, забезпечення житлом, пенсіями та пільгами вихованців.

До провідних істинних цінностей компетентнісного підходу є гуманістичні загальнолюдські та моральні цінності. Вони, після набуття їх особистістю, визначають рівень соціальної компетентності: добро, гуманність, чуттєвість, милосердя, толерантність, відповідальність, обов'язок тощо. Цінності, орієнтовані на внутрішні якості людини, враховують норми поведінки та допомагають у соціальній адаптації, взаємодіють з суспільними, громадянськими і комунікативними цінностями. Справжні цінності спрямовують людину до прагнення блага, вони взаємно пронизують одна одну, так що їх важко розділити [60, с. 61].

Як результат набуття особистістю цінностей полягає у формуванні та розвитку соціальних компетенцій:

- здатність розуміти та поважати інших та їхні погляди, світогляд;
- уміння турбуватися про інших, толерантність у взаємостосунках, висловлюваннях та поглядах;
- уміння знаходити правильні способи виходу з конфліктних ситуацій;
- навички відстоювати власну точку зору тощо.

Тому можна зробити висновок, що формування та розвиток соціальної компетентності підлітків залежить від формування ціннісних орієнтирів. Цінності виступають не лише у сфері засобів задоволення потреб особистості (матеріальних і духовних), але і як факт мислення (ідеї, образи, наукові концепції та спонукання в якості норми та ідеалу).

Поєднання почуттів і сенсу у цінностях визначає способи поведінки людини. Ціннісні орієнтири визначають, до чого слід прагнути, з повагою ставитися, визнавати та цінувати. Бо цінності сприяють розвитку та самореалізації людини.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1 Сучасний стан виховної та соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах м. Запоріжжя

Основним завданням соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах є сприяння становленню індивідуальної та соціальної суб'єктності дітей з особливими потребами, забезпечення необхідних умов для задоволення їх потреб, відтворення в понятті реабілітації їх соціально-психологічних можливостей шляхом вдосконалення технологій соціально-педагогічної роботи та надання широкого спектра соціальних послуг.

Одне із першочергових завдань розвитку м. Запоріжжя – гарантувати право кожної дитини на гармонійний розвиток, жити в безпечному середовищі, права дітей на якісні освітні, реабілітаційні та соціальні послуги. Виховна та соціально-педагогічна робота в інтернатних закладах повинна позитивно впливати на стан забезпечення прав дитини, а також на розвиток суспільного та економічного життя підростаючого покоління.

Наукові дослідження, проведені в багатьох країнах світу виявляють негативний наслідок на розвиток дитини яка перебуває в інтернатному закладі, особливо у віці до 3-х років. Затримка психоемоційного та фізичного розвитку найбільш помітна у таких дітей. Крім того, тривале проживання дитини в інтернатному закладі має високий ризк постраждати від усіх форм насильства. Більшість випускників інтернатних закладів не готові до самостійного життя. Раніше діти, які були учнями інтернатних закладів, як правило, мали невеликі шанси досягати успіху у дорослому житті через свою вразливість до злочинності, алкогольних залежностей та втрати сімейних цінностей [64, с. 132].

В даний час розвиток мережі інтернатних закладів зумовлений економічними і соціальними чинниками.

Серед економічних труднощів: матеріальні труднощі сімей; поширення безробіття; послаблення функцій державних установ, покликаних займатись вихованням та навчанням дітей.

Соціальними чинниками є: позбавлення моральної відповідальності батьків за виховання дітей; збільшення кількості кризових сімей тощо.

У своїй магістерській роботі я розглядаю сучасний стан виховної та соціально-педагогічної роботи на прикладі Комунального закладу «Запорізької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату «Орієнтир» Запорізької обласної ради .

Школи для сліпих і слабозорих дітей є невід'ємною частиною єдиної державної системи спеціальної освіти. Соціальний педагог у таких освітніх закладах здійснює свою професійну діяльність у наступних напрямках:

- відновлення, корекція і компенсація порушених і недорозвинених функцій зорового аналізатора;
- організація диференційованого навчання.

Діти з вадами зору при спілкуванні «віч-на-віч» з батьками, педагогами, зрячими однолітками і іншими суб'єктами спілкування, — не в змозі, як решта дітей, адекватно користуватися широкою пантомімікою, виражати свої емоції, внутрішнє «Я», якщо з раннього дитинства їх цьому не вчити.

Сучасна практика роботи з дітьми вимагає від фахівця широкого профілю знань про освітні технології, що звичайно розвиваються, так і дітей з проблемами в розвитку. У сучасного педагога є необмежені можливості для самостійної творчості. Дана підтримка покликана допомогти йому вибрати найважливіші методи навчання, які пропонуються за певних умов, та застосовувати їх раціонально [61, с. 242].

Наразі в школах для дітей з вадами зору значне місце приділяється увага не лише інтелектуалізації навчального процесу, але й соціальній

адаптації надавалося значне значення. Зміна соціальних умов життя слабозорих, їх соціального статусу, отримання і оволодіння складними професіями на базі середньої освіти, виникла необхідність перегляду системи колекційної роботи, яка проводилась в школах для слабозорих, тому що, володіючи високим рівнем інтелектуальної підготовки, багато слабозорих виявились слабо підготовленими до життя в суспільстві зрячих. Це свідчить про недоліки системи корекційної роботи в школах для слабозорих дітей [45, с. 31].

Зазначимо, що робота соціального педагога у проведенні корекційних заходів з учнями з вадами зору базується на визначенні конкретних труднощів дітей (малій сенсорний досвід, невміння організувати свою діяльність, відсутність навичок дотикового сприймання), а також їх потенційно високі можливості для розвитку інтелектуальної сфери та їх використання її як засобу компенсації недолікув, спричинених слабозорістю. [57, с. 69].

Але тільки інтелектуальної підготовки замало. Деякі батьки вважають, що для дитини з вадами зору важливо мати накопичення фактів, навчання читанню, письму, математиці, іноземним мовам, вміння працювати з комп'ютером. Однак спроба запобігти використанню абстрактного, словесного відображення світу призводить не до прискореного розвитку, а його гальмування. Л. С. Виготський відмічав, що кожна психічна функція має свій оптимальний етап формування, коли вона є готовою в загальному психічному розвитку дитини [20, с. 440].

Особливість роботи соціального педагога з учнями з вадами зору полягає в створенні таких соціально-педагогічних умов, які сприятимуть досягненню ними своїх цілей, реалізації різних типів поведінки, гнучкої адаптації. Потрібно створити атмосферу безпеки, в не проводиться зовнішнє оцінювання. Але соціальний педагог не може вирішувати за особистість з вадами зору її проблеми, він повинен допомогти особистості визначити особисту позицію, сформувати незалежність від зовнішнього впливу,

навчити спиратися на себе, тобто допомогти самоактуалізуватися у подоланні перешкод.

Одним з напрямів соціальної допомоги є використання технології для соціально-педагогічної діяльності з дітьми з вадами зору. Вона складається з таких компонентів: структурного, функціонального, нормативного, операційного та інструментального. Зміст цих компонентів технологізації містить поняття керованих та некерованих соціальних ситуацій (структурний); дозволяє визнати механізми здійснення соціальних завдань (функціональний); встановлює закономірності, принципи та правила (нормативний); виокремлює процедури і операції, їх синхронізацію (операційний); передбачає усталення всіх наявних способів здійснення соціального регулювання (інструментальний) [53, с.104].

Шкільний заклад та батьки повинні працювати разом, щоб прищепити любов до прекрасного, любов до своєї родини, до розуміння учнями тієї діяльності, якою займаються батьки, до правильного розуміння родинних звичаїв, обрядів, до засвоєння таких культурних цінностей, як вивчення дитячого фольклору, народних ритмічно-ігрових рухів, календарно-обрядових та лірично-побутових пісень, казок, загадок, оповідань тощо [65, с. 48].

Згідно з аналізом виховної роботи у 2014-2015 навчальному році у «Запорізькій спеціальній загальноосвітній школі-інтернат «Орієнтир» були такі мету виховної роботи: створення психолого-педагогічних умов для формування життєвої компетентності, активності та загальної культури вихованців з вадами зору; підвищення самоосвітньої та творчої активності учнів та педагогів школи-інтернату.

Виховні завдання «Запорізької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату «Орієнтир» на 2014-2015 навчальний рік:

– Постійно забезпечувати високу якість реалізації Основних орієнтирів виховання учнів;

- Створювати належні психолого-педагогічні умови для формування життєвих компетенцій учнів з вадами зору;
- Виховну роботу в групах та гуртках проводити на засадах формування високих патріотичних якостей учнів, почуття громадянської активності, національної свідомості;
- Запроваджувати у виховний процес нові форми та методи роботи, спрямовані на підвищення самоосвітньої активності учнів та педагогів;
- Через виховну роботу в групах та гуртках постійно підтримувати та розвивати творчу активність учнів;
- Методичну роботу з педагогами спрямовувати на підтримку та розвиток їх творчої активності;
- У виховній роботі особливу увагу приділяти формуванню в учнів таких особистісних якостей, як обов'язковість і відповідальність;
- Постійно забезпечувати високий рівень виховної роботи з попередження негативних проявів поведінки серед учнів, формування потреби до здорового способу життя, правової освіти;
- Педагогам керуватися в роботі принципами особистісно-орієнтованого підходу;
- Спрямовувати виховний процес на формування особистісних якостей учнів, що сприятимуть їх адаптації в різних соціально-побутових та соціально-економічних умовах, в тому числі і вмінь та навичок самообслуговуючої праці;
- Продовжувати працювати над створенням позитивного іміджу навчального закладу через участь у конкурсах дитячої творчості, організацію загальношкільних виховних заходів із запрошенням представників влади та громадськості;
- Забезпечити педагогічний супровід для ефективної діяльності органів учнівського самоврядування; посилити роботу з дітьми, що мають високий рівень розвитку лідерських задатків;

– Створювати безпечні умови життя та праці всіх учасників навчально-виховного процесу.

Основою виховного процесу є особистість дитини як найвища цінність. Основною тенденцією виховання стало формування системи ціннісного ставлення особистості до соціального та природного довкілля та самої себе. Досягнення мети корекційно-виховної роботи було підпорядковано системі класних, позакласних та позашкільних виховних заходів, системі роботи з батьками, організацію роботи органів учнівського самоврядування. Змістова лінія кожного напрямку виховної діяльності складена в рамках тематичних щомісячників:

- «Я - патріот і господар Землі» (вересень);
- «Здорова дитина — багата країна» (жовтень);
- «Я, родина, Україна» (листопад);
- «Я і закон» (грудень);
- «Ми - честь і гордість школи» (січень);
- «Історія Вітчизни — історія майбутнього» (лютий);
- «Я - творча особистість» (березень);
- «Я - житель планети Земля» (квітень);
- «Вічна слава героям! Ми низько вклоняємось їм» (травень);
- «Попереду канікули! Ура!» (червень).

Педагогічний колектив будував виховний процес за такими принципами, які визначені в концепції національного виховання дітей та молоді в національній системі освіти:

- єдність національного і загальнолюдського,
- природовідповідність виховання,
- активність, самодіяльність і творча ініціатива,
- демократизація виховання,
- гуманізація виховання,
- безперервність і наступність виховання,
- єдність навчання і виховання,

- диференціація та індивідуалізація виховного процесу,
- гармонізація родинного і суспільного виховання.

У цих напрямках була організована виховна діяльність учнів у 2014-2015 навчальному:

- виховна робота в групах;
- організація участі учнів у загальношкільних виховних заходах;
- участь у заходах загальнодержавного значення, визначених інструктивними листами МОН України;
- організація діяльності органів учнівського самоврядування;
- участь у конкурсах та фестивалях дитячої та юнацької творчості.

Учні центру-інтернату брали участь у підготовці та проведенні виховних заходів у інтернатних та загальношкільних. Підготовка до більшості виховних заходів базувалася за методикою колективної творчої справи.

Відповідно з річним планом роботи ЗСЗШ «Орієнтир» виховна робота проводилась у січні 2018 року за тематичним напрямком «Світ професій: мій вибір – мій успіх». Такі заходи були включені до програми виховної роботи:

- виховна бесіда «Світ професій: мій вибір – мій успіх» (оголошення тематичного місячника) (1-12 кл.);
- виховні години та бесіди: «Вчуся все робити сам», «Коли я виросту...» (1 кл.); «Для чого людина навчається», «Найкращий мамин помічник» (2 кл.); «Мої досягнення», «Праця годує, а лінь - марнує» (3 кл.); «Чи знаєш ти ціну праці?», «Працьовита родина» (4 кл.); «Умій учитись, щоб уміти трудитись», «Школа - дім, де ми живемо» (5 кл.); «Ціна однієї хвилини», «Професії наших батьків» (6 кл.); «Як навчитись цінувати і розраховувати час?», «Мої обов'язки в родині» (7 кл.); «Як правильно організувати свою працю?», «Формула вибору професії: можу + хочу + треба» (8 кл.); «Ким бути чи яким бути?», «Твій вибір - життєвий успіх» (9 кл.); «Здоров'я і вибір професії», «Риси та якості майбутнього фахівця», «Вільний час - простір для розвитку здібностей» (10-12 кл.);

– презентація тематичної виставки літератури у шкільній бібліотеці «Світ професій: мій вибір – мій успіх» (для 5-12 кл.);

– виставка-конкурс тематичних газет «Знайомся з типами професій та обирай» (7-12 кл.) та малюнків «Так працюють мої батьки» (1-6 кл.) [74].

Відповідно до наказу Департаменту освіти і науки Запорізької обласної державної адміністрації ЗОДА від 09.02.2018 №121 «Про проведення Місячника профорієнтації в закладах освіти «Професійний орієнтир – 2018» з 20 лютого по 20 березня 2018 р. у ЗСЗШ «Орієнтир» проводився Місячник профорієнтації;

У рамках Місячника профорієнтації відбулися тематичні уроки, виховні години (1 кл. – година мрій «Коли я виросту...», 2 кл. – діалог «Професія моїх батьків», 3 кл. – екскурсія на харчоблок, 4 кл. – сімейний фотоальбом «Працьовита родина», 5-7 кл. - усний журнал «У світі цікавих професій», 8-9 кл. – тренінг «Здібності людини і професії», 10-12 кл. - усний журнал «Професії нашого часу»);

Серед учнів 4-6 класів проведено конкурс малюнків «Моя майбутня професія», а серед учнів 9 класів - конкурс плакатів «Живи і працюй в Україні»;

– 16.03.2018 р. відбулася зустріч старшокласників зі студентами Запорізького ліцею сервісу. Під час проведення майстер-класів з перукарської справи студентам допомагали вихованці школи - учні групи допрофесійної підготовки за спеціальністю «перукар-модельєр».

– 20.03.2018 р. спеціалісти Запорізького обласного центру зайнятості провели профорієнтаційні уроки для учнів 6-7 класів, а також гру-квест «В світі робітничих професій» для учнів 8-9 кл.

Крім того, учні школи-інтернату «Орієнтир» оволодівають навичками класичного масажу з 2002 року отримують сертифікат слухача допрофільного курсу «Класичний масаж» в кінці навчання. З 2011 року в школі-інтернаті започатковано професійну підготовку за спеціальністю «Перукарська справа» (Ліцензія МОН України від 16.10.2012, АД №073018).

Для учнів 8-12 класів фахувцями Запорізького обласного центру зайнятості проводяться курси в рамках програми «Вибір професії» у шкільному кабінеті профорієнтації та на базі обласного та міського центрів зайнятості.

Відповідно до річного плану соціального педагога «Запорізької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату «Орієнтир» на 2020-2021 навчальний рік організація виховного процесу має на меті:

- створення безпечного освітнього середовища в закладах освіти;
- формування у здобувачів освіти ціннісних життєвих навичок;
- згідно зі стандартами НУШ спрямування виховного процесу на всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь, що забезпечують її готовність до життя в демократичному й інформаційному суспільстві;
- формування демократичної культури учнів на основі європейських та загальнолюдських цінностей;
- виховання в учнів ціннісного ставлення до суспільства та держави;
- формування соціально-трудової компетентності, що передбачає оволодіння учнями з особливими освітніми потребами трудовими вміннями та навичками, які забезпечують подальшу здатність до успішного опанування основ професійно-трудової діяльності, набуття навичок практичної життєдіяльності;
- профілактика булінгу (цькування), кримінальних правопорушень, вживання наркотичних і психотропних речовин та запобігання торгівлі людьми;
- формування у дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини;
- формування у здобувачів освіти вміння вибудовувати доброзичливі й толерантні стосунки із учасниками освітнього процесу;

- організація освітньої роботи з батьками та законними представниками дітей з питань профілактики насильства, булінгу, формування ненасильницької моделі поведінки та вирішення конфліктів мирним шляхом;
- підвищення рівня обізнаності здобувачів освітніх послуг та їх батьків з питань протидії торгівлі дітьми;
- підвищення загального рівня правової свідомості дітей та молоді, рівня обізнаності з проблем порушення прав людини, навчання моделям безпечної поведінки, виховання поваги до прав та основних свобод людини, толерантного ставлення до потерпілих від насильства;
- реалізація особистісно орієнтованого, діяльнісного, системного, творчого та компетентнісного підходів до організації виховного процесу;
- впровадження в організацію виховної роботи інструментів дистанційного навчання.

Виховні завдання на 2020-2021 навчальний рік:

- запобігати та реагувати на насилля, жорстоке поводження та експлуатацію дітей;
- навчати дітей та дорослих безпечній взаємодії у освітньому процесі, формувати навички безконфліктного спілкування та навичок виходу з конфліктних ситуацій;
- формувати навички безпечної роботи в інформаційному потоці, яка дає можливість лише отримувати корисну інформацію;
- проводити освітню роботу з вихованцями, батьками та законними представниками дітей з питань профілактики торгівлі людьми, профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської молоді;
- проводити систематичну правовиховну роботу та профілактику правопорушень серед вихованців;
- формувати соціальні компетентності вихованців для забезпечення подальшої інтеграції в суспільство;

- сприяти формуванню в учнів загальнолюдських моральних цінностей, прагнення удосконалювати власний рівень вихованості;
  - проводити виховні заходи з національно-патріотичного виховання згідно з положеннями та завданнями «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді»;
  - спрямовувати форми і методи виховної роботи на реабілітацію дітей з особливими освітніми потребами, на збереження і зміцнення їх здоров'я, набуття необхідного соціального досвіду;
  - удосконалювати діяльність педагогів з впровадження інноваційних форм і методів виховної роботи, розширення засобів виховного впливу;
  - співпрацювати з батьківською громадськістю; використовувати сучасні інноваційні форми роботи з батьками;
  - підтримувати та розвивати творчу активність учнів; організовувати якісну й ефективну роботу з обдарованими дітьми та з вихованцями, які мають підвищений рівень розвитку лідерських задатків;
  - створювати умови для ефективної діяльності органів учнівського самоврядування;
- створювати безпечні умови життя та праці всіх учасників навчально-виховного процесу.

3.2 Рекомендації з оптимізації соціальної роботи в інтернатних закладах у сфері формування соціальних цінностей учнів

Формування соціальних цінностей визначає повсякденну поведінку дитини, яка здійснюється за умов морального вибору в життєвому процесі, який тісно пов'язано з ідеальним прогнозуванням і передбаченням результатів їх життєвих учинків. Формування соціальних цінностей у дітей повинно базуватися на розумінні норм та принципів, що регулюють людські взаємовідносини та їх соціальну поведінку, що є важливою вимогою існування суспільства загалом [21, с. 128].

Формування соціальних цінностей має бути спрямоване на подолання негативних рис характеру, поведінки життєвих пріоритетів та формування в них почуття добра та любові до оточуючого світу.

Ушинський К.Д. вважав, що при формуванні особистості слід розвивати такі моральні якості, правдивість, дисциплінованість, любов до Батьківщини, працьовитість, почуття відповідальності, гуманність, почуття власної гідності, тверду волю і характер. Ушинський К.Д. переконаний, що моральне виховання та формування соціальних цінностей є головним правилом будь – якої системи виховання.

Цінності та ціннісні орієнтації з'являються не з народження, а є результатом тривалого процесу їх формування протягом усього життя особистості. Засвоєння дитиною цінностей передбачає здобуття ними знань, суспільного досвіду, розуміння суті явищ та факторів об'єктивної дійсності та їх місця в суспільстві та часовому просторі [29, с. 3-12].

Актуальні завдання людського розвитку визначаються потребою вирішити суперечність між його індивідуальними здібностями, обмеженнями та нормативними вимогами, які висуває суспільство в тій чи іншій соціальній ситуації. Протягом життя людині доводиться неодноразово стикатися зі змінами в соціальному середовищі. Його минулий досвід не завжди є достатнім в нових умовах, і він опиняється перед необхідністю адаптуватися до цих умов - змінити або себе, або ситуацію, або і те, і інше. Більш загальною характеристикою є вікові завдання і завдання соціальної адаптації в залежності від життєвої ситуації вихованця, та змін, відбулися в ній(наприклад, приміщення в інтернатний заклад) або передбачаються (пристрій в замещающую сім'ю) [40, с.100].

Рекомендації з оптимізації соціальної роботи в інтернатних закладах у сфері формування соціальних цінностей учнів.

Приділяти більше уваги розвитку самоорганізації, вбудовуванню свого «Я» в просторових і тимчасових рамках. Для оптимізації соціальної роботи в сфері

формування соціальних цінностей в учнів інтернатних закладів пропоную наступні завдання:

- Виділити передумови формування ціннісних орієнтацій учнів інтернатних закладів;

- Виявити особливості ціннісних орієнтацій, за допомогою складання аналізу та розвитку формування цінностей у вихованців інтернатних закладів;

- Виявити педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій учнів інтернатів.

Формування ціннісних орієнтацій вихованців інтернатних закладів буде результативним, якщо:

- процес формування ціннісних орієнтацій розглядається в єдиному контексті соціально-економічних перетворень суспільства і конкретної виховного середовища;

- виявляються і враховуються в виховно-освітньому процесі закладів інтернатного типу соціально-педагогічні передумови та особливості формування ціннісних орієнтацій вихованців освітніх закладів інтернатного типу;

- здійснюється пролонгована діагностика ціннісних орієнтацій вихованців освітніх закладів інтернатного типу для відстеження їх динаміки;

- здійснюється формування особистого досвіду життя і праці, введена початкова професійна підготовка вихованців і підготовка їх до самостійного життя;

- впроваджується різноуровневе освіту вихованців інтернатних установ, що знижує обмеженість простору їх проживання.

Розвиток соціально-педагогічних напрямків функціонування регіональної системи управління освітніми установами інтернатного типу: забезпечення підтримки педагогічних кадрів освітніх установ інтернатного типу в регіоні; створення регіональної системи підвищення кваліфікації цих фахівців; забезпечення «надихаючого характеру» управління системою

освітніх закладів інтернатного типу; забезпечення циклічності в управлінні регіональною системою освітніх закладів інтернатного типу; прогнозування розвитку регіональної системи освітніх закладів інтернатного типу; виділення особливостей формування ціннісних орієнтацій вихованців освітніх закладів інтернатного типу : диференційована структура ціннісних орієнтацій вихованців тільки починає формуватися; у вихованців не сформовані ціннісні орієнтації на виконання соціальних функцій; не сформований досвід ефективної взаємодії вихованців в суспільстві; пріоритетними у вихованців є ціннісні орієнтації на сімейне життя; у вихованців завищена самооцінка ступеня готовності до життя в сім'ї і занижена самооцінка ступеня готовності до праці, професійної діяльності і т.д .; розробці педагогічної моделі формування ціннісних орієнтацій вихованців освітніх установ інтернатного типу, що передбачає єдність двох напрямків соціалізації - через надання допомоги в подоланні труднощів і через формування і розвиток ціннісних орієнтацій [30, с. 146]. Соціалізація через надання допомоги в подоланні труднощів дозволяє сформувати такі риси, як самостійність, підприємливість, здатність до пошуку раціональних рішень. Соціалізація через формування і розвиток ціннісних орієнтацій (об'єктів ціннісних орієнтацій) формує творчі установки, орієнтацію на майбутнє, на успіх і досягнення. Обидва напрямки соціалізації мають ринкову орієнтацію і сприяють формуванню ціннісних орієнтацій в нових суспільних умовах. Ця модель передбачає участь вихованців, викладачів, спонсорів у виховно-освітньому процесі інтернатного закладу; обґрунтуванні, формулюванні і експериментальному підтвердженні системоутворюючих принципів формування ціннісних орієнтацій вихованців освітніх закладів інтернатного типу (рівності, свободи, демократії, солідарності, збереження культурного розмаїття, підтримки здоров'я особистості, життєвої та професійної спрямованості особистості і т.д.), пов'язані з реалізацією внутрішніх резервів системи загальної середньої освіти; - визначенні педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій

вихованців освітніх закладів інтернатного типу: розробка та реалізація педагогічної моделі формування ціннісних орієнтацій вихованців освітніх установ інтернатного типу, реалізація змісту формування ціннісних орієнтацій вихованців у навчальній і позанавчальній діяльності, використання диференційованого та індивідуального підходів у формуванні ціннісних орієнтацій вихованців освітніх закладів інтернатного типу, створення взаємодії викладача і вихованця; Розробка та експериментальна перевірка можливості перекладу освітньо-виховного процесу з режиму функціонування в режим розвитку і становлення суб'єктності викладача і вихованців при формуванні у останніх ціннісних орієнтацій [41, с. 76-78].

Під позанавчальної діяльності формування ціннісних орієнтацій вихованців відбувається найбільш результативно в обстановці невимушеності, свободи, емоційного підйому, що вимагає:

- варіативності змісту, форм (спецкурси, конкурси, олімпіади, фольклорні свята, рольові ігри, клубна діяльність і ін.), методів (діагностики, формування якостей особистості, організації діяльності);
- різноманіття сфер діяльності по формуванню ціннісних орієнтацій вихованців (діяльність учнівського самоврядування; групові колективно-творчі справи; позанавчальна діяльність з предметів; діяльність творчих об'єднань та ін.);
- зміни видів діяльності (суспільно-політичній, освітній, трудовий, культурно-дозвіллевої, спортивної, комунікативної).

Соціальні цінності вихованців освітніх закладів інтернатного типу ми розуміємо як необхідний компонент їх життєвого і професійного самовизначення, що виражається у виборі провідних життєвих ідей, способу громадянина, проектування себе як громадянина, сім'янина і професіонала [51, с. 295].

Формування ціннісних орієнтацій вихованців в умовах навчально-виховного процесу освітніх закладів інтернатного типу є результативним засобом соціалізації і розглядається нами як поетапний процес, який

представляє собою сукупність послідовних, доцільних взаємодій педагогів і вихованців, спрямованих на усвідомлення вихованцем соціально значущих цінностей (перший етап), розвиток їх стійкості в процесі виховання особистісних цінностей (другий етап) і дієвості в виховно-освітньої діяльності (третій етап).

Виділяють особливості формування соціальних цінностей вихованців освітніх закладів інтернатного типу: диференційована структура соціальних цінностей вихованців тільки починає формуватися; у вихованців не сформовані цюсоціальні цінності на виконання соціальних функцій; не сформований досвід ефективної взаємодії вихованців в суспільстві; пріоритетними у вихованців є цінності на сімейне життя; у вихованців завищена самооцінка ступеня готовності до життя в сім'ї і занижена самооцінка ступеня готовності до праці, професійної діяльності і т.д.

Педагогічна модель формування соціальних цінностей вихованців освітніх установ інтернатного типу, в якій реалізуються різні соціально-педагогічні вимоги, а їх використання забезпечує результативність безперервного процесу формування соціальних цінностей вихованців як в процесі життя в інтернаті, так і подальшої корекції в період самостійного життя [66, с. 165].

Модель формування соціальних цінностей включає наступні компоненти: мети (соціальні, психологічні, дидактичні, виховні); функції (навчальні, розвиваючі, виховують); зміст діяльності по етапах; форми (організація навчальної та позанавчальної діяльності); методи (діагностики, формування якостей особистості, організації діяльності, контролю і самоконтролю); засоби (відповідно до ланками); критерії сформованості соціальних цінностей (пізнавальний, емоційний, діяльнісний).

Відзначається, що в умовах освітнього закладу інтернатного типу для вихованців формування соціальних цінностей існує цілеспрямований характер, відбувається інтенсивно і успішно при дотриманні наступних педагогічних вимог: а) підбору і підготовки педагогів і вихователів освітніх

установ інтернатного типу; б) організації продуктивного емоційного особистісного спілкування вихованців і вихователів; в) формування особистого досвіду праці та допрофесійної підготовки вихованців; орієнтації всієї педагогічної діяльності педагогів і вихователів на створення умов для самореалізації особистості вихованця; д) забезпечення виховання через вдосконалення співпраці педагогів, вихователів і вихованців, розвиток творчих здібностей; е) формування прагнення, готовності, вміння реалізовувати в різних видах соціальної практики, в різних соціально-рольових позиціях їх особисті життєві плани (сімейні, професійні, побутові, освітні, дозвільні); ж) єдності діагностичного та формуючого підходів, що враховують індивідуальність процесу життєвого планування, що дозволяє адекватно можливостям і особливостям особистості вихованця здійснювати педагогічне керівництво формуванням професійного самовизначення [29, с. 112].

Найбільш ефективними педагогічними умовами процесу формування соціальних цінностей вихованців освітніх закладів інтернатного типу є розробка і реалізація педагогічної моделі формування соціальних цінностей вихованців освітніх установ інтернатного типу, реалізація змісту формування соціальних цінностей вихованців у навчальній і позанавчальній діяльності, використання диференційованого та індивідуального підходів у формуванні цінностей вихованців освітніх закладів інтернатного типу, створення взаємодії викладача і вихованця; Розробка та експериментальна перевірка можливості перекладу освітньо-виховного процесу з режиму функціонування в режим розвитку і становлення суб'єктності викладача і вихованців при формуванні у останніх соціальних цінностей і т.д.

ВИСНОВКИ

У педагогічної моделі формування соціальних цінностей вихованців освітніх закладів інтернатного типу реалізуються різні соціально-педагогічні вимоги, використання яких забезпечує результативність цього процесу в залежності від рівня їх сформованості.

Процес формування соціальних цінностей вихованців являє собою сукупність послідовних, доцільних взаємодій соціального працівника, педагогів і вихованців, спрямованих на усвідомлення особистістю соціально значущих цінностей, розвиток їх стійкості в процесі виховання особистісних ціннісних орієнтацій і дієвості у виховно-освітньої діяльності.

Встановлено, що соціальний працівник і педагоги є суб'єктами цілісного педагогічного процесу в освітніх закладах інтернатного типу, що надають допомогу вихованцям в процесі формування соціальних цінностей; специфіка їх діяльності полягає в регулюванні і корекції широкого спектра зовнішніх соціальних впливів на вихованців, в тому числі забезпечення їх соціального захисту та комплексної реабілітації.

Зміна характеру вибору соціальних цінностей в сторону збагачення дозволило організувати діалог, дискусії, колективну творчу діяльність, групову роботу, застосування інноваційних технологій, проведення тренінгів спілкування. Ці нововведення в методіку роботи освітніх закладів інтернатного типу допомогли з'єднати потреби в спілкуванні з потребою в самореалізації, взаємозбагаченню потреб, інтенсифікували потреба радості іншого як джерело радості для себе. В результаті відбувається обмін цінностями, переоцінка вихованцями цінностей і зміна мотивації.

Щоб досягти мети моєї магістерської роботи в повному обсязі були вирішені поставлені завдання, а саме: проаналізувати стан наукової розробки теми; здійснити уточнення основних понять; обґрунтувати принципи та методи дослідження формування соціальних цінностей учнів інтернатних закладів засобами соціальної роботи; проаналізувати учнів інтернатних закладів як об'єкт соціальної роботи; визначити класифікацію технологій

соціальної роботи з формування ціннісних орієнтирів підлітків; дослідити роль соціального працівника у формуванні ціннісних орієнтирів вихованців інтернатних закладів; проаналізувати сучасний стан виховної та соціально-педагогічної роботи в інтернатних закладах м. Запоріжжя; розробити рекомендації з оптимізації соціальної роботи в інтернатних закладах у сфері формування соціальних цінностей учнів.

Формування соціальних цінностей у учнів інтернатних закладів є необхідною умовою розвитку суспільства в Україні. В формуванні соціальних цінностей зберігаються й постійно народжуються ті фактори, які виступають параметрами, в основі яких здійснюється впізнавання поведінки, що зберігається в особистому досвіді людини.

Соціальна робота з дітьми, що знаходяться в інтернатних закладах, має на меті створення турботливого середовища, яке допомагає дитині розвиватися, сприяє її соціалізації. Соціальна робота з дітьми що являються учнями інтернатних закладів має ґрунтуватися на феноменології вікової структури населення, проблематиці вікової типології, методах та формах роботи з учнями інтернатних закладів з позиції вікового підходу та завдань, властивих кожному віковому періоду.

Ситуація, що склалась в сфері формування ціннісних орієнтирів підлітків, - складова демографічної кризи, яка характеризується погіршенням не лише кількісних, а й якісних характеристик населення.

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і формує основу її поглядів на навколишній світ, їх ставлення до інших людей, до себе самої, основу світогляда, ядро мотивації і «філософію життя».

Соціальний працівник повинен зосередитись не на офіційних цінностях і постулати, а на стані дитини, щоб виробляти та реалізовувати потреби, які обумовлені його сьогоdnішнім уподобанням.

Одне із першочергових завдань розвитку м.Запоріжжя – гарантувати право кожної дитини на гармонійний розвиток, жити в безпечному

середовищі, права дітей на якісні освітні, реабілітаційні та соціальні послуги. Виховна та соціально-педагогічна робота в інтернатних закладах повинна позитивно впливати на стан забезпечення прав дитини, а також на розвиток суспільного та економічного життя підростаючого покоління

У своїй магістерській роботі я розглядаю сучасний стан виховної та соціально-педагогічної роботи на прикладі Комунального закладу «Запорізької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату «Орієнтир» Запорізької обласної ради, у магістерській роботі зазначено аналіз виховної роботи соціального педагога у 2014-2015 навчальних роках Запорізькій спеціальній загальноосвітній школі-інтернат «Орієнтир», зазначен річний план виховної роботи ЗСЗШ «Орієнтир» 2018 року, та вказаний річний план соціального педагога ЗСЗШ «Орієнтир» на 2020-2021 навчальний рік.

Цінності та ціннісні орієнтації з'являються не з народження, а є результатом тривалого процесу їх формування протягом усього життя особистості. Засвоєння дитиною цінностей передбачає здобуття ними знань, суспільного досвіду, розуміння суті явищ та факторів об'єктивної дійсності та їх місця в суспільстві та часовому просторі.

Соціальні цінності вихованців освітніх закладів інтернатного типу ми розуміємо як необхідний компонент їх життєвого і професійного самовизначення, що виражається у виборі провідних життєвих ідей, способу громадянина, проектування себе як громадянина, сім'янина і професіонала.

Формування ціннісних орієнтацій вихованців в умовах навчально-виховного процесу освітніх закладів інтернатного типу є результативним засобом соціалізації і розглядається нами як поетапний процес, який представляє собою сукупність послідовних, доцільних взаємодій педагогів і вихованців, спрямованих на усвідомлення вихованцем соціально значущих цінностей, розвиток їх стійкості в процесі виховання особистісних цінностей і дієвості в виховно-освітньої діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агарков О.А, Арабаджиев Д.Ю., Єрохина Т.В., Кузьмін В.В, Мещан І.В., Попович В.М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Запоріжжя: Мотор Січ, 2015. 487 с.
2. Арон И.С. Особенности ценностно-мотивационного компонента психологической готовности к профессиональному самоопределению детей, оставшихся без попечения родителей. *Вестник Брянского государственного университета*. 2013. №1. 154 с.
3. Белопашева А.С. Технологии социальной работы с детьми сиротами и детьми, оставшимися без попечения родителей. *Студенческий научный форум*: материалы VIII Международной студенческой электронной научной конференции. Екатеринбург, 2016. 55 с.
4. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания. *Педагогика*. 2007. №8. с. 44-53.
5. Василькова Ю.В, Василькова Т.А. Социальная педагогика : курс лекций. Москва : Академия, 1999. 440 с.
6. Вардомацкий А. П. Ценностная типология личности и воспитательная практика. Этика и мораль. Москва, 1990. 137 с.
7. Василенко В. А. Ценности и оценка. Киев: Наукова думка, 1964. 160 с.
8. Василькова, Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога : учебное пособие для студентов педагогических вузов. Москва: Академия, 2004. 159 с.
9. Васина Е. А. Ценностные ориентации личности в юношеском возрасте: автореф. дис. .канд. псих, наук, Санкт-Петербург, 1993. 20 с.
10. Волкова Н. А. Динамика ценностных ориентаций в структуре личностных характеристик у школьников : дис. .канд. псих. наук. Санкт-Петербург : Ленинградский государственный университет, 1993. 162 с.

11. Гагарін М. Критерії добору української народної казки для виховання морально-естетичних почуттів. *Початкова школа*. 2006. № 1. 58с.

12. Гибадуллин, Н.В. Проблемы формирования семейных ценностей у детей сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в условиях замещающей семьи: дис. канд. пед. наук. Костромской государственной университет. Кострома, 2015. 293 с.

13. Горбатков А. А. О соотношении ориентации на положительные и отрицательные качества в структуре ценностных ориентаций личности. *Личность и деятельность : тезисы докладов к V Всесоюзному съезду психологов СССР*. Москва, 1977. 260 с.

14. Грик Н.А. Формирование профессиональной и социальной компетенции специалиста по социальной работе и технология группового проектного обучения. *Социальная работа в России: образование и практика* : сб. науч. тр., под ред. проф. Н.А. Грика. Томск : гос. ун-т систем упр. Радиоэлектроники. 2009. 249 с.

15. Донцов А. И. О ценностных отношениях личности. *Советская педагогика*. Москва : Изд. МГУ, 1974. № 5. 260 с.

16. Дробницкий О. Г. Ценность. *Философский энциклопедический словарь*. Москва, 1989. 230 с.

17. Дубровина И.В., Рузская А.Г.. Психическое развитие воспитанников детского дома: пособие. Москва : Педагогика, 1990. 264 с.

18. Зайнышева И.Г. Технология социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 240 с.

19. Зверева І.Д., Безпалько О.В., Харченко С.Я. та ін. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

20. Зверєва І.Д. Соціальна робота, соціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник. Київ : Етносфера, 1994. 119 с.

21. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности. Москва : Политиздат, 1986. 223 с.
22. Ибе Л.А., Черная Е.В. Исследование особенностей развития ценностнонормативных основ личности у воспитанников детского дома. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии*: сб. ст. по матер. XXXIX междунар. науч.-практ. конф. № 4(39). Часть II. Новосибирск, 24-29 апреля 2014.Новосибирск, 2014. 230 с.
23. Иванов. В.Н. Социальные технологии: Толковый словарь. Москва-Белгород : Луч-Центр социальных технологий. 1995. 309 с.
24. Казимирская, Т.А. Ценностные ориентации в нравственном воспитании: Дис. . канд. пед. наук : 19.00.07. Москва, 2002. 187 с.
25. Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника: навч.-метод. посіб. Київ : ДЦССМ, 2004. 164 с.
26. Кемерова В. Е. Современный философский словарь. Минск : «Панпринт», 1998. 1064 с.
27. Кливер В. И. Формирование профессионального самоопределения детей-сирот в образовательных учреждениях интернатного типа: дисс. . канд.пед.н. Кемерово, 1999. 264 с.
28. Клименко И. Ф. Генезис ценностных ориентаций, исследование отношения к норме социального поведения на разных этапах социального развития человека. *К проблеме формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности*. Москва, 1992. 196 с.
29. Колб У. Л. Изменение значения понятия ценностей в современной социологической теории. Современная социологическая теория вне преемственности и изменений. Москва : изд-во иностранной литературы, 1961. 157 с.
30. Копотев С. Л. Многообразие ценностей. Проблемы молодежи. Ижевск, 1989. 185 с.

31. Кочетова, А. П. Социализация подростков в условиях интернатного учреждения. Перспективы науки и образования: электронный научный журнал, №2(5), 2014. 216 с.
32. Лукашевич М. П, Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. 2-ге вид., доп. і випр. Київ : МАУП, 2003.168 с
33. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В., Черепанова Г.Л. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посіб. Київ: ІПК ДСЗУ, 2007. 341 с.
34. Ляшенко А. И. Профессиональное становление социального работника : автореф., дис. канд. психол. наук : 19.00.13. Москва, 1993. 144 с.
35. Марчук Ю.Н., Королева С.В. Проблемы адаптации к социальной среде детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, воспитывающихся в специальных условиях. *Научное сообщество студентов XXI столетия. Общественные науки: сб.ст. по мат. XXVII междунар. студ. науч. – практ. конф. 2014 № 12.* 241 с.
36. Моргулис И. С. Теоретические основы коррекционно-воспитательного процесса в младших классах школы слепых : автореф. дис. докт. пед. наук : 13.00.03. Москва, 1983. 294 с.
37. Мухиной В. С. Проблемы формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности. Москва, 1984. 134 с.
38. Непомнящая Н. И. Ценность как центральный компонент психологической структуры личности. Вопросы психологии. 1980. 136 с.
39. Орлова Н.Н. Опыт формирования ценностных ориентаций детей-сирот в учреждениях интернатного типа : дис. канд. п. наук: 13.00.01. Ярославль, 2009. 197 с.
40. Организация работы органов социальной защиты: учеб.пособ. Москва : Академия, 2016. 192 с.
41. П.Д. Павленок. Основы социальной работы. Москва : ИНФРА, 2003. 395 с.
42. Полтавця В. Соціальна робота в Україні : Перші кроки. Київ.: “КМ Academia”, 2000. 236 с.

43. Приходько Ю.А. Доброму скрізь добре (за творами В.Сухомлинського). Почат. навч. та вихов. 2007. 163 с.
44. Пантонюк И. В. Методы и технологии социальной работы. Конспект лекций. Минск : БГУ 2014. 301 с.
45. Пантюк И.В. Профессиональные компетенции специалиста по социальной работе: учебное пособие. Минск: Белорусский государственный университет, 2011. 304 с.
46. Питерси М., Трилор Р. Маленькие ступеньки. Программа ранней педагогической помощи детям с отклонениями в развитии, Москва : Ассоциация Даун-Синдром, 1997. 33с.
47. Полярина, А.В. Ценностные ориентации как аспект представлений о качестве жизни у подростков в условиях интернатного воспитания. *Человек и образование*. 2010. №2. 136 с.
48. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Москва : Тип. Г. Лисснера и Д.Собко, 1910-1916. 12 т.
49. Пятакова Н.П. Социальная адаптация слепых и слабовидящих людей в современном обществе: социально-философский анализ: Дис. канд. философ. наук : 09.00.01. Ростов-на-Дону, 2010. 213 с.
50. Разумовский А.В Особенности социализации детей сирот в учреждении интернатного типа. *Вестник науки и образования*, 2018. Т. 1. № 6 (42). 168 с.
51. Раттер М. Помощь трудным детям. Москва : Прогресс, 1987. 424 с.
52. Руженков В.А. Ценностные ориентации подростков, лишенных родительского попечения, как предиктор риска социальной дезадаптации. *Научные ведомости*. Белгород : БелГУ. Серия Медицина. Фармация. 2013. № 4 Вып.21. 140 с.
53. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы : (некоторые теоретические и прикладные вопросы социологического анализа). Киев : Наук. думка, 1976.

54. Сокурянская Л. Г. Ціннісний дискурс філософського і соціологічного знання: порівняльний аналіз в контекстах глобальних аксіосдвігов. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. Харків 2004. 371 с.

55. Солнцева Л.И. Тифлопсихология детства. Москва : Полиграф сервис, 2000. 250 с.

56. Сидоров В. Н. Деятельность социального работника: роли, функции и умения. Москва : СТИ СГУС, 2000. 90 с.

57. Синев В.М. Дети с ограниченными физическими и умственными возможностями в системе коррекционного обучения и воспитания. Киев: Рад. школа, 1997. 88 с.

58. Синева Е.П. Особенности межличностных отношений в производственных коллективах предприятия слепых : Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Москва, 1982. 19 с.

59. Сохань Л. В., Тихонович В.А. Жизнь как творчество: социально-психологический анализ. Киев: Наукова думка, 1985. 304 с.

60. Суетина Н.М. Ценность и ценностные ориентации: концептуализация различных подходов. *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2008. 34 с.

61. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. Київ : Освітнянське слово, 1976. Т. 2. 670 с.

62. Сухомлинський В.О. Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління. Київ.: Знання, 1961. 44с.

63. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори *Формування комуністичних переконань молодого покоління; як виховати справжню людину; сто порад учителіві*. Київ : Рад. школа, 1976. 670 с.

64. Сухомлинська О. Методична спадщина Василя Сухомлинського: через історико-педагогічне пізнання до пошуків відповідей на виклики сьогодення. Інноватика у вихованні. 2019. Вип. 10. 30 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2019_10_4.
65. Тищенко С.П. Психологія виховного впливу сім'ї на дитину. Київ : Знання УРСР. Серія 7 „Педагогічна“. №11. 1982. 152 с.
66. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. Санкт-Петербург : Издательство Ленинградского университета, 1960. 156 с.
67. Учебно-методический комплекс дисциплины «Социальный педагог».Методика и технология работы социального педагога» Южно-сахалинск : Сахалинский государственный университет, 2009. 22 с.
68. Фролов И. Г. Философский словарь. Москва :Республика, 2001. 719 с.
69. Холостова Е.И. Технологии социальной работы. Москва: ИНФРА-М, 2001. 400 с.
70. Холостова, Е.И., Конохова Л.И. Технология социальной работы: учебник для бакалавров. Москва : Издательство Юрайт, 2013. 478 с.
71. Хуриганова, А.А. Специалист по социальной работе в системе образования. Социальная работа в России: образование и практика. Томск: Томск.гос. ун-т систем упр. Радиоэлектроники. 2009. 225с.
72. Шахрай М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : центр літератури, 2006. 464 с.
73. Шогенова Ф.З., Ивазова А.А. Особенности социальной работы в школьной среде. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1-1. 8 с.
74. Янчук, О.А. Ориентиры профессиональной подготовки специалистов социальной сферы. Материалы Республиканской научнопрактической конференции: Образовательный стандарт по социальной работе 2008 г.: методическая обеспеченность, перспективы развития специальности, 20 апреля 2010, ГИСТ БГУ, Минск. 2010.